

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАХБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ ИНСТИТУТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“МУСИҚА САНЪАТИ (ТУРЛАРИ БЎЙИЧА)” ЙЎНАЛИШИ

**“МУСИҚА САНЪАТИДА ЗАМОНАВИЙ
ТЕНДЕНЦИЯЛАР”
МОДУЛИ БЎЙИЧА**

Ў Қ У В - У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент – 2017

**Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 2017 йил 24 августдаги 603-сонли буйруғи билан
тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.**

Тузувчилар: проф. А.Мансуров, проф. Р.Қосимов, проф. Ў.Тошматов,
проф. М.Раззоқова, кат.ўқит. У.Зуннунова,
кат. ўқит. С.Туратов.

Тақризчилар: Жанубий Корея Республикаси Конгук университети
профессори, PhD Kim In Og,

Х.Раҳимов - Ўзбекистон давлат консерваторияси
“Бастакорлик ва чолғулаштириш” кафедраси профессори.

Ўқув-услубий мажмуа Ўзбекистон давлат санъат ва маданият
институтининг 2017 йил _____даги ____ - сонли қарори билан
нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	3
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	13
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	19
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	55
V. КЕЙСЛАР БАНКИ	75
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	76
VII. ГЛОССАРИЙ.....	78
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	82

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур ривожланган мамлакатлардаги мавжуд халқаро тажрибалар асосида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонлари, шунингдек 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарорида белгиланган устивор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади.

Дастур мазмуни олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари ва қонунчилик нормалари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, технологик тараққиёт ва ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг касбий компетентлиги ва креативлиги, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимлари ва масофадан ўқитиш усулларини ўзлаштириш бўйича янги билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришни назарда тутади.

Дастур доирасида берилган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, бу орқали олий таълим муассасалари педагог кадрларининг соҳага оид замонавий таълим ва инновация технологиялари, илғор хорижий тажрибалардан самарали фойдаланиш, ахборот-коммуникация технологияларини ўқув жараёнига кенг татбиқ этиш, чет тилларини интенсив ўзлаштириш даражасини ошириш ҳисобига уларнинг касб маҳоратини, илмий фаолиятини мунтазам юксалтириш, олий таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнларини ташкил этиш ва бошқаришни тизимли таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик вазиятларда оптимал қарорлар қабул қилиш билан боғлиқ компетенцияларга эга бўлишлари таъминланади.

Ушбу дастурда муסיқа санъати ривожланишида, хусусан XX асрда, XXI асрнинг бошида кузатилаётган замонавий тенденциялар, оқимлар ва жанрларнинг ўзаро бир-бирига таъсири ва новаторлик ходисаларини ўрганишга ёрдам берувчи бошқа маълумотлар баён этилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Муסיқа санъатида замонавий тенденциялар **модулининг мақсади:** Муסיқа санъатининг турли йўналишлари ва жанрларида ривожланиш босқичларини ўзлаштирган ҳолда ушбу санъатнинг дастлабки ва замонавий ҳолатини солиштириш орқали унинг ҳозирги кундаги ўрнини белгилаш орқали фаолият кўрсатаётган композиторлар, дирижёрлар, хонанда ва созандаларнинг тажрибалари мисолида янги замонавий шакл ва услубларни амалиётга татбиқ этиш ва бошқаларни қўллаш учун педагог кадрларни тайёрлашдан иборат.

Муסיқа санъатида замонавий тенденциялар **модулининг вазифалари:**

- бастакорлик, дирижёрлик, хонандалик ва чолғу ижрочилиги каби санъат турларининг ўрнини кўрсатиш;
- муסיқа ижодкорлари ва ижрочиларининг замон талабидан келиб чиқиб маҳоратини ошириш;
- муסיқачиларнинг қирралик масалалари кўрсатиш;
- бастакор, дирижёрлик, хонанда ва созанда касбида мулоқот жараёнларининг такомиллашуви, янги давр муаммолари бўйича маълумотлар бериш ва уларни қўллаш учун педагог кадрларни тайёрлашни таъминлашга қаратилган фаолиятни ташкил этишдир.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

Муסיқа санъатида замонавий тенденциялар курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- муסיқа санъатида муаллифлик ҳуқуқини таъминлашнинг меъёрий-ҳуқуқий асосларини;
- муסיқа санъатидаги замонавий йўналиш ва услублар ҳамда тенденцияларни **билиши** лозим.

Тингловчи:

- муסיқа санъатидаги модернизация ва ўзгаришларни ўзлаштирган ҳолда унинг мазмун-моҳиятини талабаларга етказиш;
- муסיқа санъатида таниқли маҳаллий ва хорижий ижодкорларнинг асарлари билан танишиш, таҳлил эта олиш **кўникмаларига** эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- замонавий тенденцияларга асосланиб яратилган мусиқий асарларни ўзлаштириш, концерт-педагогик репертуарларни шакллантиришда қўллаш;
- бастакорлик ижодиётида, барча мусиқий ижрочилик йўналишларида замонавий услублардаги Ўзбекистон ва жаҳон композиторлари, анъанавий бастакорлик, фольклор намуналаридан ва халқ ижоди меросидан самарали фойдаланиш **малакаларига** эга бўлиши зарур.

Тингловчи:

- мусиқа соҳасида машғулотларни юқори савияда ташкил этиш;
- машғулотларни илғор педагогик ҳамда замонавий ахборот технологиялардан фойдаланган ҳолда ташкил этиш ва бошқариш;
- гуруҳли ва якка тартибдаги машғулотлар учун тегишли фанлар бўйича модулларни ишлаб чиқиш ва модул тизими асосида машғулотларни ташкил этиш;
- мусиқа санъати соҳасида илмий тадқиқотлар олиб бориш **компетенцияларига** эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Мусиқа санъатида замонавий тенденциялар” курси маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг қуйидаги замонавий методлари, ахборот коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан, шунингдек замонавий тенденциялар асосида яратилган мусиқий намуналар ҳақида маълумотлар бериш;

аудио ва видео ёзувларни тинглаш ва намоёниш этиш орқали ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Мусиқа санъатида замонавий тенденциялар” модули мазмуни ўқув режадаги “Мусиқа санъати фанларида замонавий ахборот технологиялари”, “Таълим тизимида номоддий маданий мерос” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар олий таълим муассасаларида ўқитиладиган “Мутахассислик (турлари бўйича)” ва узвий ўзаро боғлиқ бошқа фанлар бўйича машғулотларни олиб бориш, уларнинг

мазмунини янги, замонавий услублар билан бойитилган ҳолда амалда қўллаш ва талабалар билимини баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат			
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси		Мустақил таълим
			Жами	Жумладан	
			Назарий	Амалий машғулот	
1.	<p>Бастакорлик санъатида замонавий тенденциялар. Бастакорлик санъати ривожланишининг асосий босқичлари. Бастакорлик ижодиёти тарғиботида дирижёрлик санъатининг ривожланиш босқичлари. Дунё халқларининг маънавий - маданий ҳаётида замонавий тенденциялар асосида яратилган мусиқанинг тутган ўрни. Дирижёрлик санъатининг ўзига хос томонлари. Услублар, янги миллий мусиқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши. Дирижёр – катта билим ва тажрибага эга ижодкор, ташкилотчи ва бошқарувчи сифатида. Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.</p>	4	2	2	2
2.	<p>Авангардизм. XX аср мусиқасида шакл ва услублар хилма-хиллиги, жанрлар. Мусиқада “модернизм” тушунчасининг пайдо бўлиши, тарихий ва турли инновацион анъаналарнинг вужудга келиши. Мусиқа санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инкор этилиши ва</p>	2	2	2	

	турли композиторлик оқимлари.					
3.	Додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм каби мусиқий композиция тузиш методлари. Замонавий мусиқа яратган композиторлар: Пендеревский, Шchedрин, Шнитке ва бошқаларнинг ижоди. Гибрит жанрлар. Услуглар плурализми. Мусиқий тил эволюцияси ва унинг шакл, мусиқий образ ҳосил қилиш механизмига таъсири.	2	2		2	
4.	Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси. Композитор ва фольклор. Шарқ ва Ғарб мусиқасининг интеграцияси. Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари.	2	2		2	
5.	Вокал санъатида замонавий тенденциялар. Вокал санъатида стилистик йўналишлар. Миллий ва замонавий куйлаш услублари. Вокал ижрочилигида бадиҳавийлик (импровизация) техникаси. Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.	4	2	2		2
6.	Замонавий хонандалик мактаблари. Хорижий давлатларда вокал мактаблар. Вокал ижрочилик санъатида артистик маҳорат ва саҳна маданияти.	2	2		2	
7.	Кадрлар тайёрлаш бўйича илғор хорижий тажрибалар. Вокал ижрочилигида замонавий техник воситалар.	2	2		2	
8.	Халқаро хонандалар танловлари ва фестиваллар. Хонандаликда маҳаллий услублар.	2	2		2	
9.	Чолғу ижрочилигида замонавий тенденциялар. Профессинал ва хаваскор ижрочилик. Чолғу ижрочилигида устоз-шоғирд тизими. Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.	4	2	2		2

10.	Мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилиши. Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар.	2	2		2	
11.	Мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублар. Репертуар танлаш ва чолғу ижрочиларини тайёрлашда индивидуал ёндашув масалалари.	2	2		2	
12.	Машхур чолғучиларнинг ижоди. Улар яратган услубларни таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари.	2	2		2	
Жами:		30	24	6	18	6

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Бастакорлик санъатида замонавий тенденциялар.

Бастакорлик санъати ривожланишининг асосий босқичлари. Бастакорлик ижодиёти тарғиботида дирижёрлик санъатининг ривожланиш босқичлари. Дунё халқларининг маънавий - маданий ҳаётида замонавий тенденциялар асосида яратилган мусиқанинг тутган ўрни. Дирижёрлик санъатининг ўзига хос томонлари. Услублар, янги миллий мусиқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши. Дирижёр – катта билим ва тажрибага эга ижодкор, ташкилотчи ва бошқарувчи сифатида. Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари.

Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари.

Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар бастакорлик санъатининг пайдо бўлиши, касб сифатида шаклланиши, бастакор касбига нисбатан қўйиладиган талаблар, замонавий мусиқа санъатида бастакор ва дирижёрларнинг ўрни ва унга қўйиладиган талаблар ҳақида маълумот оладилар.

2-мавзу: Вокал санъатида замонавий тенденциялар.

Вокал санъатида стилистик йўналишлар. Миллий ва замонавий куйлаш услублари. Вокал ижрочилигида бадиҳавийлик (импровизация) техникаси.

Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари.

Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар хонандалик санъатининг пайдо бўлиши, касб сифатида шаклланиши, хонанда касбига нисбатан қўйиладиган

талаблар, замонавий мусиқа санъатида хонанданинг ўрни ва унга қўйиладиган талаблар ҳақида маълумот оладилар.

3-мавзу: Чолғу ижрочилигида замонавий тенденциялар.

Профессионал ва ҳаваскор ижрочилик. Чолғу ижрочилигида устоз-шогирд тизими.

Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.

Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар чолғуларда ижрочилик санъати ва дирижёрлик санъатининг пайдо бўлиши, касб сифатида шаклланиши, созанда ва дирижёр касбига нисбатан қўйиладиган талаблар, замонавий мусиқа санъатида созанда ёки дирижёрнинг ўрни ва унга қўйиладиган талаблар ҳақида маълумот оладилар.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Маърузавий машғулотлардан сўнг режалаштирилган амалий машғулотлар маъруза машғулотларининг асосий мавзусига биноан ташкил этилади. Бунда тингловчилар мустақил равишда, шунингдек педагог томонидан таклиф этилган йўналиш бўйича амалий топшириқларни бажарадилар. Топшириқ ёзма, савол-жавоб, амалий ижро тарзида ёки бошқа шаклда бажарилиши мумкин.

Амалий машғулотлар тингловчиларнинг таклиф этилаётган мавзуга бўлган муносабатини ёзма, оғзаки жавоб ёки амалий ижро кўринишларида ифода этишлари учун имкон яратиши кўзда тутилган. Амалий машғулотлардаги режалаштирилган масалалар педагог томонидан махсус тайёрланган тарқатма материаллар, ёзма манбалар, қўшимча воситалар, шунингдек оркестр ёки хор жамоалари билан амалий ишлаш орқали тингловчиларнинг фаоллигини ошириш учун хизмат қилиши керак.

1-амалий машғулот: Авангардизм.

XX аср мусиқасида шакл ва услублар хилма-хиллиги, жанрлар. Мусиқада “модернизм” тушунчасининг пайдо бўлиши, тарихий ва турли инновацион анъаналарнинг вужудга келиши. Мусиқа санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инкор этилиши ва турли композиторлик оқимлари ҳақида маълумотларга тингловчилар эга бўладилар ва мавзу бўйича кўтарилган масалалар бўйича амалий кўникмаларини намоиш этадилар.

2-амалий машғулот: Додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм каби услубларда мусиқий композиция тузиш методлари.

Замонавий мусиқа яратган композиторлар: Пендерецкий, Шchedрин, Шнитке ва бошқаларнинг ижоди. Гибрит жанрлар. Услублар плюралиزمи.

Муסיқий тил эволюцияси ва унинг шакл, муסיқий образ ҳосил қилиш механизмига таъсири. ХХІ аср муסיқа санъатидаги янги оқимларнинг жанр, шакл ва услубга таъсири. Жанрий экспериментлар натижасида стилизация, полистилистика, индивидуал услублар каби тушунчаларининг пайдо бўлишини тингловчилар билиб оладилар ва мавзу бўйича кўтарилган масалалар бўйича амалий кўникмаларини намойиш этадилар.

3-амалий машғулот: Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси.

Композитор ва фольклор, Шарқ ва Ғарб муסיқасининг интеграцияси, Россия ва Америкада профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмуни нималардан иборатлигини тингловчилар билиб оладилар ва мавзу бўйича кўтарилган масалалар бўйича амалий кўникмаларини намойиш этадилар.

4-амалий машғулот: Замонавий хонандалик мактаблари.

Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар хорижий давлатларда вокал мактаблар тизимлари, улардаги ютуқ ва камчиликларни, вокал ижрочилик санъатида артистик маҳорат ва сахна маданияти, юқори даражадаги машҳур профессионал хонандаларнинг ижодий фаолияти ҳақида маълумот олганларидан кейин назарий машғулот режасида кўрсатилган мавзулар бўйича мустақил равишда сўнги даврда вокал санъати бўйича чоп этилган кўлланма, дарслик ва илмий журналлардан, ИНТЕРНЕТ сайтларидан қўшимча маълумотлар тўплайдилар ва мавзу бўйича кўтарилган масалалар бўйича амалий кўникмаларини намойиш этадилар.

5-амалий машғулот: Кадрлар тайёрлаш бўйича илғор хорижий тажрибалар.

Ушбу мавзунини ўзлаштиришга йўналтирилган машғулот хонанда билиши ва эгаллаши лозим бўлган барча билимларни аниқлаштириш, оқал ижрочиликда замонавий техник воситалар, улардан фойдаланиш учун зарур бўлган шароит, талаб этиладиган кўникмаларни намойиш этиш жараёни, тегишли билимларнинг ўзлаштирилиши ва амалий ижро этилишига бағишланади.

6-амалий машғулот: Халқаро хонандалар танловлари ва фестиваллар.

Мазкур мавзунини ўзлаштиришдан олдин вокал санъатида Халқаро хонандалар танловлари ва фестиваллар ўрни белгилаб олинади. Тажрибали хонандаларнинг қандай услубларда ижодий жараёнларга ўз таъсирини ўтказиши, таъсир кучини ўтказувчи услублар ва самарали фаолият олиб бориши учун зарур бўлган билим-тажрибалар бўйича тингловчилар

мустақил равишда (турли хонандаларнинг тажрибалари асосида) маълумотлар тўплайдилар ва ташкил этиладиган амалий машғулот даврида хонандаликнинг маҳаллий услублар хусусида ўз қарашларини баён этадилар. Энг самарали ва илғор деб топилган таъсир воситаларининг янада чуқурроқ ўзлаштирилиши учун бахс-мунозаралар ташкил этилади. Машғулот якунида жамога таъсир воситаларининг энг намунали деб топилганлари умумлаштирилиб, таълим тизимига татбиқ этиш масалалари муҳокама этилади.

7-амалий машғулот: Мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилиши.

Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар, мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилишини таълим тизимига татбиқ этиш масалалари муҳокама этилади. Шу мақсадда ўқитувчи гуруҳдаги тингловчиларни кичик гуруҳларга ажратиб, ҳар битта кичик гуруҳга алоҳида мавзуларни ўзлаштириш бўйича топшириқ беради ва блиц-сўров, Т-схема, кластер, график органайзер сингари интерфаол методлар орқали энг фаол ва билимли тингловчиларни аниқлашга ҳаракат қилади. Машғулот якунида тингловчиларга мустақил равишда янги методларни ўзлаштириш бўйича топшириқ берилади.

8-амалий машғулот: Мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублар.

Амалий машғулот мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услубларини ажрата олишга қаратилади. Репертуар танлаш ва чолғу ижрочиларини тайёрлашда индивидуал ёндашув масалалари хусусида тингловчилар ўзлари фойдаланадиган ахборот технологиялари ва ИНТЕРНЕТ манбалари орқали замонавий созанда образи бўйича ўз қарашларини исботлай оладиган маълумотларни тўплайдилар ва ушбу йўналиш бўйича фикр алмашадилар. Шу билан бир қаторда ўқитувчи таклиф этган мисол доирасида ўз талқини оғзаки шарҳлашнинг энг содда ва осон йўлини танлаб улгурган машҳур созандаларнинг “мастер-класс” (устоз сабоқлари) машғулотларидан намуналарни томоша қилиб, ўз фикрларини баён этишлари учун шароит яратилади.

9-амалий машғулот: Машҳур чолғучиларнинг ижоди.

Европа, миллий, эстрада-жаз йўналишларидаги машҳур чолғучиларнинг ижоди ҳақида давра суҳбати уюштирилиб, фикр-мулоҳазалар юритилади. Улар яратган услубларни таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари хусусида тингловчиларнинг фикри, мавжуд муаммолар ўрганилади. Мавзу бўйича ташкил этиладиган амалий машғулот давомида ИНТЕРНЕТ манбалари орқали чолғуларда ижрочилик санъатининг турли

йўналишларида сўнги йиллардаги ютуқлари, амалиётда қўлланилаётган янги шакл ва услублар бўйича мустақил равишда тингловчилар маълумотлар тўплайдилар ва фикр алмашадилар.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Баҳолаш турлари	Максимал балл	Изоҳ
1.	Тест топшириқлари	2.5	1 балл
2.	Муסיқий асарни тинглаш ва таҳлил қилиш		1 балл
3.	Мустақил иш		0,5 балл

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади:

мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташхис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент”лардан маъруза машғулотида талабаларнинг ёки катнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Намуна. Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

Тест

Янги Вена мактабига ким раҳбарлик қилган?

- А. Арнольд Шёнберг
- В. Шостакович
- С. Чайковский
- D. Верди

Қиёсий таҳлил

- Опера-симфония оркестрида ва халқ чолғулари оркестрида дирижёрлик қилишнинг фарқлари?

Тушунча таҳлили

- “Интерпретация” сўзини изоҳланг.

Амалий кўникма

- Муסיқа санъатида таниқли маҳаллий ва хорижий ижодкорларнинг асарлари билан танишиш, таҳлил эта олиш

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни камраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустақамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Бастакорлик санъатида “Авангардизм” оқими ва унинг замонавий мусиқага таъсири”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- педагог машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

Венн диаграммаси методи

Методнинг мақсади:

Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган

қисмига ёзадилар.

Намуна: Опера

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу буйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилди (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- тингловчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Kanon	Юнон. canon – меъёр, қоида	
Intonatsiya	Лот. intono – қаттиқ талаффуз этаман	
Basso ostinato	Итал. basso ostinato – таянч бас.	
Geterofoniya	Юнон. heteros – бошқа, phone товуш, овоз; бир овозли куйни биргаликда ижро қилганда, импровизация туфайли вақти-вақти билан юзага келадиган оҳангдошларнинг пайдо бўлиши	
Auftakt	Нем. auf-устида, лот. Tactus – тегиш; кўл билан ишора қилмоқ, бирламчи огоҳлантирувчи кўл кўтариш ҳаракати	
Vokaliz	Французча vocalize, лот. Vocalis – унли товуш.	

***Изоҳ:** Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.*

“Брифинг” методи

“Брифинг”- (ингл. briefing-қисқа) бирор-бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қисқа пресс-конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Такдимот қисми.
2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг яқунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, амалий ўйинларнинг бир шакли сифатида қатнашчилар билан бирга долзарб мавзу ёки муаммо муҳокамасига бағишланган брифинглар ташкил этиш мумкин бўлади. Талабалар ёки тингловчилар томонидан яратилган мобил иловаларнинг такдимотини ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Бастакорлик санъатида замонавий тенденциялар.

Режа:

1. Бастакорлик санъати ривожланишининг асосий босқичлари. Бастакорлик ижодиёти тарғиботида дирижёрлик санъатининг ривожланиш босқичлари.

2. Дунё халқларининг маънавий - маданий ҳаётида замонавий тенденциялар асосида яратилган муסיқанинг тутган ўрни. Дирижёрлик санъатининг ўзига хос томонлари.

3. Услуглар, янги миллий муסיқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши хусусида хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.

4. Авангардизм.

5. Муסיқада “модернизм” тушунчасининг пайдо бўлиши, тарихий ва турли инновацион анъаналарнинг вужудга келиши.

6. Муסיқа санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инкор этилиши ва турли композиторлик оқимлари.

7. Додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм каби муסיқий композиция тузиш методлари.

8. Муסיқий композиция тузиш методлари ва замонавий муסיқа яратган композиторлар: Пендерецкий, Шчедрин, Шнитке ва бошқаларнинг ижоди.

9. Услуглар плюрализми.

10. Муסיқий тил эволюцияси ва унинг шакл, муסיқий образ ҳосил қилиш механизмига таъсири.

11. Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси. Композитор ва фольклор.

12. Шарқ ва Ғарб муסיқасининг интеграцияси. Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари.

Таянч иборалар: *Бастакорлик санъати, замонавий тенденциялар, услублар, авангардизм, модернизм, додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм, услублар плюрализми, дирижёрлик, схема, позиция, афтакт, синкопа, фермата, якка машғулот, назарий билим, мануал техника, цезура, тўлиқсиз такт, синхрон ҳаракат, динамика, фраза, куй, аккомпанемент, дирижёрлик таёқчаси, пулт, партитура, штрих, позиция*

1.1. Бастакорлик санъати ривожланишининг асосий босқичлари.

Бастакорлик ижодиёти жараёнининг эволюциясига оид тадқиқотлар инсон руҳияти ва физиологияси, ижтимоий-жамоат муносабатлари, санъат тарихи ва бошқа соҳалар нуктаи назаридан катта қизиқиш уйғотади. Маълумки, муסיқада муаллифлик тушунчаси нисбатан яқин ўтмишда вужудга

келиб, XIV асрда Фарбий Европада қайд этила бошлаган. Муסיқа санъати кўп вақт мобайнида, асосан, оғзаки анъанадаги санъат ҳисобланиб, иккинчи мингйилликнинг ўрталаригача бадиҳагўйлик характерида бўлган. Тарихдан маълумки, қадимда муסיқа муаллифи унинг ижрочиси вазифасини ҳам бажарган. Буни Шарқ халқлари муסיқий афсоналарининг ёрқин намояндалари бўлмиш Борбад ҳамда Ота Қўрқит мисолида кўришимиз мумкин.

Муסיқанавислик натижасида муайян халқнинг эстетик талабларини акс эттирувчи ифода воситаларининг танлаб олиниши, бир халқнинг муסיқасига оид бадиий ютуқлар бошқа бир халқнинг тилида буткул ўзгача сифат уйғунлигига эга бўлган. Композиторлик ижодиётининг қарор топиши жараёни – умумбашарий цивилизацияга оид кўплаб санъаткор авлодларнинг фаолияти натижасидир.

Мусиқада муаллифликнинг пайдо бўлиши ижод соҳасида индивидуаллик хусусиятининг англаниши билан боғлиқ. Мусиқадаги индивидуал-бетакрор қирра тингловчининг эътиборини ўзига тортиши табиий, албатта. Бу эса, тарихда буюк мусиқачиларнинг номлари мухрланиб қолишига сабаб бўлган. Илк нота ёзуви мисоллари муайян мусиқий даврнинг услубий қирраларини ифодаловчи ўзига хосликни мухрлаб қўйиш эҳтиёжи орқали вужудга келган.

Қадимда мусиқа яратишнинг ижодий жараёнини кузатадиган бўлсак, аввалам бор, у ушбу халқнинг ижтимоий-жамоавий ҳамда диний муносабатлари тизими томонидан шаклланган ахлоқий мукамалликка асосланган. Ахлоқий-эстетик мукамаллик таъсири остида ушбу даврнинг ўзига хос мусиқий услуби қарор топган.

Қадимги давр алломаларининг назарий рисоаларига оид тадқиқотлар мусиқий жараёнларни юксак даражада англаш, шу билан бирга, ушбу жараёнларда мантиқийлик ҳам юқори савияда бўлганидан далолат беради. Сафиуддин ал-Урмавийнинг “Рисолатун аш-Шарафия”, Дарвишали Чангийнинг “Рисолаи мусиқи”, Абу Наср Форобийнинг “Китоб ул-мусиқа ал-кабр”, “Калом фи-л мусиқи”, “Китоб ул фи ихсо-ил-ико”, Абдурахмон Жомийнинг “Рисолаи мусиқий” сингари илмий-назарий мерос ва ундаги қимматли маълумотлар фикримизга далилдир...

XX аср биринчи ярми мусиқий шакллари. Бу давр мусиқаси композицион схемалари кўпчилигининг анъанавийлиги билан бир қаторда уларнинг бир қатор ўзига хосликларини ҳам айтиб ўтиш лозим: улардан фақат асар шакли сифатида эмас, балки макро ёки микрошакл кўринишида ҳам фойдаланиш мумкин. Мисол учун: Прокофьевнинг 5 қисмли Пб фортепиано концертида рондо бу циклни ташкил этиш шаклидир. (макросатх) ва «Золушка» да «Қиш париси» сахнасида ҳам мавзу шакли рондодир (микросатх). Романтик аралаш шакллар, эркин шакллар, қисмларнинг функцияларини ноанъанавий тақсимлаш хосдир.

Булардан ташқари, янги, индивидуал шакллар пайдо бўлади, аммо асрнинг иккинчи ярмидачалик эмас.

Анъанавий, типик шаклларни қуйидагиларга бўлиш мумкин;

а) — мумтоз — давр, содда ва мураккаб шакллар, рондо, вариациялар, соната ва туркум.

барокко — канон, фуга, кичик 2,3 ва кўпқисмли, қадимги соната ва қадимги концерт; романтик — аралаш, концентрик, қарама — қарши — тузилган, қўшиқ — куплетли. сахна кўринишидаги — балет, опера. Вокал — хорли — кантата, реквием, месса.

Санаб ўтилганлар орасида жуда кенг тарқалган вариационликка диққатимизни қаратамиз.

Необарокко тажрибалари асосида бас — остинатли вариациялар қайта туғилдилар (Шостакович, Берг, Веберн, Хиндемит) ва фаол мавзуий ривожланишга эга бўлган эркин вариациялар ҳам (Шёнберг). Прокофьевнинг мавзунинг тўлиқ қайтариллиги, фактурали, тембрли ва қисмли (частично) гармоник ривожланишга эга бўлган вариацияларигина остинат шаклга ўсиб ўтадилар ва улар сахна асарларида прострация, алахлаш, ғояга боғланиб қолиш ҳиссиётини уйғотадилар.

Соната шакли ёзувнинг янги техникаларидан фойдаланади, мисол учун додекафон сериялилик билан (Шёнберг). Веберннинг 9 чолғу учун концертида серияликнинг сонаталик билан бирлашувида репризада ёндош мавзу—сериянинг транспозицияси йўқдир.

Жуда кенг тарқалган концентрик шакл ўзининг юқори конструктивлиги билан архитектоника, гармония, фактура, мавзудаги деструктив ўзгаришларга қарама — қарши туради.

Мазмун жиҳатдан концентрик симметрия мантиқининг ривожидеб — ойнали — қисқичбақали (зеркально — ракоходная) шаклни олиш мумкин (Берг).

б) XX аср иккинчи ярмида ривожланишда давом этган новаторлик шакллари орасида Прокофьевнинг остинатли шакллари мисол қилиб олиш мумкин. Улар орасида Яван гамелани тамойили асосидаги полиостинатли бир товушли, бир аккордли, бир ритмли инвенциядир. Вақтда ўралган (свёрнутая) (симультан) репризали шаклни Б.Барток киритди. Ва ниҳоят, макротематизм асосида қурилган шакллар пайдо бўла бошлайди (Айвз. «Жавобсиз қолган савол»).

Бу шаклларнинг ҳаммасидаги ички «ҳодисалар», ривожланиш турлари маълум бир ёзув техникасига тегишли бўлган мавзуийлик тури ёки улардаги маълум бир ифода воситасининг тутган ўрни билан аниқланади.

XX аср иккинчи ярми шакл ташкил этилиши ва шакллар типологияси. XX асрнинг иккинчи ярми шакл ташкил этиш соҳасидаги новаторлик фаоллик билан тавсифланади. Бу жараёндаги муҳим ва доимий тамойилларни кўрсатиб ўтаемиз. Биринчидан: бу — полипараметрлик (В.Холопова атамаси) бўлиб, бунда ривожланиш асослари турли хил масштабларга эга, улар микро, макро ва ўрта (мидл) сатҳларда жойлашгандир. Ҳар бири ўз мавзуийлиги ва унга мос бўлган ривожланиш усулига эгадир. Айниқса, макросатҳ муқим аҳамият касб этади. Унда мавзу ролини ифодавийлик ва ёзув тури ўйнайди. Макросатҳ бир бутунлик драматургиясини ташкил этади ва бу В.Холоповага шаклнинг янги тури

бўлган драматургия ҳақида сўз юритиш имконини берди. Шу билан бир қаторда драматургиянинг асосий турларини аниқлаш мумкин: қарама — қаршилик (конфликт, Шнитке), қарама —қаршиликсиз солиштирма (контраст, Шедрин, Б.Чайковский), замонавий адабиётдан олинган параллел драматургия (Канчелли), монология («Пианиссимо», Шнитке, Тертерян симфониялари). Бу давр асарлари орасида олдинги конструктив тамойилларга боғлиқ бўлган, асарлар ҳам сақланиб қолган. Мисол учун вариациялар шакли ўз фаоллигини йўқотмайди. Бу шакл Р.Шедрин ижодида муҳим ўрин эгалландир. Полифоник шакллардан прелюдиянинг кичик туркуми ва фуга, мустақил пьеса сифатидаги канон сақланиб қолган («Канон памяти С.Стравинского» Шнитке). Бу давр ижодиётида очик; шакллар муҳим ўрин эгаллайдилар. Улар орасида:

а Б с с! ... схемали репризасиз оралик (сквозная) шакл. Бу шаклни тавсифлаш учун экзистенциализм руҳидаги фалсафий тасаввурни асос қилиш мумкин, яъни: охирги мақсадни билмаган ҳолда инсоният томонидан босиб ўтилаётган йўлни мисол қилиб олиш мумкин, Бундай мантиққа кўра пьеса сўнгида якуний таъкиддов бўлмаслиги керак (С.Губайдулинанинг скрипка ва виолончель учун «Радуйся» сонатаси); иккита материал ва макромавзунинг маротаба кетма —кет қайтарилишига асосланган альтернатив шакл. Схемаси куйидагича $a B a^1 B^1 a^2 B^1 \dots$. бу ерда одатда техникаларнинг қарама — қарши хоссалари қарама — қарши қўйилади. Мисол учун: колажлар алеаторикаси ва додекафония (Шнитке, кларнет, скрипка, контрабас ва зарбли чолғулар учун серенаданинг биринчи қисми),

Ва ниҳоят қисқа мавзуй формуланинг остинатли қайтарилишга асосланган шакл пайдо бўлади. Бу шакл маросим, зикр таассуротини беради. Уни микроостионатли шакл деб аташ мумкин (мисол — Тищенко «Ярославна» балетидаги «Затмение» сахнаси).

Юқорида кўриб ўтилган шаклларнинг хаммаси аниқ ифодаланган мавзуйликка асосланган баъзи бир ҳолларда аниқ чегаралар ва интонацион д,оимийликка эга бўлмаса ҳам. Аммо ХХ аср мусиқасида материал ва унинг ривожини орасида мутлақо бошқача боғланиш вужудга келади. Бу вазият мавзунинг танлови мусиқий ёзувнинг янги унсурлари билан боғлиқ бўлиб унга мос бўлган давомни талаб қилганда содир бўлади. Бу ерда танлов ва мослаштириш (сочетание) поэтик қонуни иш кўради. «Тенглик ўқининг ўриндошлик ўқиға проекцияси, яъни мослашувга, товушқаторга проекцияси» мавжуддир (Р.Якобсон — Поэзия грамматики и грамматика поэзии).

Худди шу нарса анализ вақтида композициянинг универсал меъёрларидан эмас, балки мусиқанинг маълум бир замонавий ифодавийлиги кўринишининг қонуниятлари ва потенциал имкониятларидан келиб чиқиши керак деган фикрга олиб келади.

У ҳолда додекафон — серияли, ритмик, линеар, сонор, сериал, полифоник шакл ташкил этишлар ҳақида сўз юритиш керак...

Бастакорлик ижодиёти тарғиботида дирижёрлик санъатининг ривожланиш босқичлари. Одамлар биргаликда қўйлай бошлаганларидан бери уларда умумий ритм ва суръатга риоя қилиш зарурияти пайдо бўлган.

Ибтидоий халқларнинг рақс ва кўшиқларида ритмни қарсак чалиб бериб турганлар, шунингдек, дўпирлатиб ёки дўмбира чертиб уриб турганлар. Қадимги Грецияда хор раҳбарлари бўлиб, улар оёқларини дўпирлатиб, ритм белгилаб берганлар. Яна шу ҳам маълумки, Рим кўшиқ мактабида хорни бошқариб туриш учун маълум қўл ҳаракатларидан фойдаланишган. Дирижёрликнинг мазкур икки усули оркестр бошқарувига асос солди, биргаликдаги аниқ ижрони йўлга қўйиш учун дирижёр тактни оёғи билан уриб, таёқча билан пулт ёки полни тақиллатиб, яна шунингдек, карнай қилиб ўралган нота дафтари билан пултни уриб кўрсатиб турарди. Антик даврда “дирижёр созандалар ижросини ягона ритм ва темпга мослаштиришни, уларни ижрога йўналтириш учун белги бериши лозим”¹.

Хуллас, тактни оёқ билан уриб кўрсатиш узок вақт давом этди. Немис бастакори Маттесон (1731 й) киноя билан шундай деган эди «Баъзилар тактни оёқ билан уриб кўрсатиш ҳақида ижобий фикр билдиришлари таажжубланарли, балки улар ўз оёқларини бошларидан кўра ақллироқ деб хисобласалар керак. Шу боис оёқга бўйсундилар».

Дирижёрлик таёқчаси эса у пайтда турли узунликда ясалар эди. Баъзан, унинг узунлиги 180 смга етарди ва у «Қироллик жезли — ҳассаси» деб юритиларди, ҳамда уни ерга уриб, такт белгиланарди.

«Оҳанг мазмунини олдиндан илғаб, мағзини чақиб, ҳар бир мусиқий чолғунинг товушини яхши тушунишга, қулоғингни уларга хос пардаларни ажрата билишга ўргат»², — Роберт Шуманнинг бу ўғитини ҳар бир дирижёр доимо эсда тутиши керак.

Муסיқа санъати жадаллик билан ривожлана бошлаган даврларга келиб, илк бор аҳамиятга молик бўлган опералар пайдо бўлган. Композиторлар турли ансамбл ҳамда овозлар учун муסיқа ёза бошладилар. Ана шундай гуруҳлар ижросидаги суроатнинг ягона бўлишига эришиш учун буларни бошқаришга эҳтиёж туғилди. Яратган муסיқий асарлар мураккаблашгани сари, кўшиқчиларни ва оркестрни бошқаришга бўлган эҳтиёж янада кучая борди. Ижрода яқдиллик ва суръатга риоя қилиш зарурияти бу муҳим вазифани энг масъул ва малакали муסיқачилар зиммаларига юклашни талаб этар эди. Бундайлар эса оркестрнинг биринчи скрипкачиси ёки оркестрда уйғунликни таъминловчи чембало партиясини ижро этувчи созандалар бўлган. Баъзан бу вазифани уларнинг ғар иккаласи биргалашиб бажарганлар. Яъни, чембалачи яккахонлар ва хорни бошқарса, биринчи скрипкачи эса оркестрни бошқарарди. Бу тарздаги бошқарув ҳам дирижёрлик эди, бироқ унда бу иш ҳозирги аҳамияти ва шаклига эга эмасди. Дирижёрлик санъати ривожланишининг бу босқичидаги ўзига хослик хусусияти — оркестрнинг унинг аъзоси бўлган муסיқачилар бошқаришидан иборат эди.

«Дирижёр» сўзи турли тилларда турлича талаффуз қилинади: немислар «Диригент, италянлар «Дириденте», франсузлар «Шеф оркестре», инглизлар «Кондуктор» дейдилар.

¹ Elizabeth A.H.Green. The modern conductor. New Jersey, Prentice Hall, 2007. P. 144-145

² Demaree, Robert W., Jr., and Don V Moses. The complete Conductor. Englewood. Cliffs, N.J.: Prentice hall, 2005.-P.85.

Ҳикоя қилишларича, Рихард Вагнердан кейинги даврларнинг энг буюк дирижёрларидан саналган Ганс Рихтер (1843–1913), Вена опера театрининг бош дирижёри пайтида, репетиция вақтида контрабасчининг хатосини кўриб, унга кўпол тарзда танбеҳ берган. Шунда мусиқачи: «Сиз ҳақсиз, мен хато қилдим, бироқ бунга кўпол танбеҳ бермасангиз бўларди. Агар сизнинг таёқчангиз учида кўнғироқчаси бўлганда борми, биз ҳам баъзида нотўғри ҳаракат товушларни эшитган бўлардик!» Дарҳақиқат, оркестр аъзолари дирижёр хатоларини «эшитиб» турадилар, лекин доим эмас. Дирижёр хатосини фақат уни кузата туриб, нотўғри ҳаракатини кўриб қолган кишигина англаши мумкин³.

Ҳар қайси тилда ҳам бу сўз раҳбар, бошлиқ, директор маъносини англатади. Шундай қилиб, дирижёр бу — оркестр жамоасининг раҳбаридир. Ўз вақтида Гектор Берлиоз уқувсиз пианиночи ёки хонанда ижросига чидаш мумкин, лекин асар маромини ва оркестр жарангини ҳис қилмаган, уйғунликни англамаган, мусиқачиларга ҳалал бераётган дирижёр қанча ташвиш орттиришини тасаввур қилиш қийинлигини таъкидлаб ўтган эди...

1.2. Дунё халқларининг маънавий - маданий ҳаётида замонавий тенденциялар асосида яратилган мусиқанинг тугган ўрни.

Ғарб мамлакатларида бастакорлик санъати. Қадимда ижтимоий ҳаётнинг диний қонун-қоидалар билан белгиланиши, мусиқанинг асосан черковларда ривожланиши боис, композиторлик ижодиётининг асосан диний мавзуларда акс этиши кузатилади. Диний чекловлар инсонларнинг юриш-туришига бўлган жиддий ёндашувлар мусиқада ҳам яққол кузатилади. Гармония, ритм ва мелодик йўлларнинг оддийлиги черковнинг талаби билан белгиланади.

Қадимги рисоалар, адабий ёдгорликлар, афсона ва ривоятларда берилган маълумотларда келтирилишича, мусиқа яратиш жараёни кучли ҳиссий таъсир билан тенг. Инсоният ва ҳайвонотга ижобий таъсир кўрсатиш ҳамда илоҳий дунёга маъқул келиш – мусиқанинг мақсади ҳисобланган. Гўзаллик ва уйғунлик қонуни мусиқага космосдан кириб келган бўлиб, бадий услубга асос бўлган. Бадий услубнинг ўзи эса ақлий ва ҳиссий бирикни ўзида тенг ҳиссада жам этган.

Ижодий услубда эса, юқорида айтилган бадиҳагўйлик катта аҳамият касб этган. Бадиҳагўйлик билан ижодий услуб ўртасидаги узвий боғлиқлик Марказий Осиёнинг мақом маданиятида яққол кўзга ташланади. Яратиб бўлинган ва ҳатто ёзиб олинган мусиқанинг ижросида вариантларнинг пайдо бўлишига нафақат мусиқий ёзувнинг номукамаллиги, балки, бирламчи вариантни ўзгартириш бўйича изланишларнинг мавжуд бўлиши ҳам сабаб бўлган. Тугал бадий асар бўлган Композиция тушунчаси мавжуд бўлмаган даврда мана шундай ижодий ҳолат одатий ҳисобланган.

Барча қадимий цивилизациялар қўлга киритган мусиқа санъати ютуқлари ўрта аср европа мусиқасининг ривожига пойдевор тайёрладики, бу даврда мусиқада **муаллифлик ижодиёти** буткул шаклланди.

³ Elizabeth A.H.Green. The modern conductor. New Jersey, Prentice Hall, 2007. P. 44

Бастакорлик санъатига оид жанрларнинг ривожланиши (Шарқ ва Ғарб). Шарқда мақом санъатининг ривожланиши. Дувоздаҳмақом 12-асрга тегишли мусиқий-бадий туркум. Бастакорлик санъатининг чолғу соҳадаги ривожланиши. Бастакорлик санъатининг айтим соҳадаги ривожланиши. Ғарбда полифоник шаклларнинг юзага келиши. Гармония таълимотининг вужудга келиши. Илк опералар. Монтеверди опералари. Вагнер, Глюкнинг опера ислохоти. Чолғу концертларининг ривожланиши.

Дирижёрлик санъатининг ўзига хос томонлари. Санъат — бу инсонга хос шундай фаолият турики, унинг воситасида бир инсон ўз бошидан кечираётган ҳиссиётларни ташқи белгилар орқали бошқаларга етказди, улар эса бу ҳиссиётни ўз қалбларига кўчирадilar, дилдан хис этадилар». Бу эътироф дирижёрлик санъатига бевосита тааллуқлидир. Бунда дирижёрнинг эмоционал таъсир кучи, унинг бошқаларга ҳиссиётларни етказа билиш қобилияти муҳим аҳамият касб этади. Аввало у ўз ҳиссиёти билан оркестрни ром этиши, сўнг эса у билан бирга тингловчиларни сеҳрлаб кўйиши даркор. Айнан эмоционал таъсир кўрсата олиш хусусияти кўп жихатдан дирижёрнинг истеъдоди, унинг артистлик маҳорати ва иши сифатини белгилайди. Бошқаларга ўз ҳиссиётини етказа билиш қобилияти дирижёр ижодининг мустақиллиги, қолаверса — илҳом белгисидир. Том маънодаги илҳом — бу эмоционал самимийлик, чуқур интеллект, санъаткорона темперамент, идрок, эркинлик ва интизом, ўзини бошқариш, юксак маҳорат, ва ниҳоят бу ҳақиқий ёрқин истеъдод ҳамда ақлий меҳнат демакдир. Шу ўринда ажойиб дирижёр А. М. Пазовскийнинг «Дирижёр қайдлари» китобидан Артур Тосканини ҳақидаги кўйидаги мулоҳазаларни келтириш жоиз:

«Шахсан менинг фикримча, Артуро Тосканини замонамиз дирижёрлик санъатининг энг юксак чўққисига эришган инсондир. Унинг даҳолиги, улкан ирода кучи, романтик инсонга хос индивидуаллик ва ҳиссиётчанлиги, муаллиф матнини ёрқин ва ўзига хос тарзда ўқий билиши, ўзининг артистлик қобилиятини композитор шахсияти ва мусиқаси билан уйғунлаштира олиши, бу мусиқанинг образлилигини янада чуқурлаштириб, унинг шаклини камол топтиришдан иборатдир».

Ўз вақтида Шарл Мюнш: «Агар дирижёр ички ҳиссиёт кучига, оркестр аъзолари ва тингловчиларни сеҳрлаб кўйишга қодир оҳанрабога эга бўлмаса, унда хатто 15 йиллик меҳнат ва ўқиш жараёни ҳам инсоннинг дирижёр бўлишига ёрдам бера олмайди»⁴, — дея эътироф этганда мутлақо ҳақ эди. Шу боис дирижёрнинг ўзи аввало мусиқий асарнинг ғоя ва моҳиятини чуқур англаши, шундан сўнггина уни оркестрга етказиб, мусиқачилар унинг мақсадларини амалга оширишларига эришиши лозим. Дирижёр партитурадаги унсиз нота белгиларига ҳаёт ато этиши лозим. Бунда у мусиқани тўғри талқин этиши зарур. Ўз ишини яхши билмайдиган ёки истеъдодсиз дирижёр томошабин олдида хаттоки энг ажойиб мусиқий асарни ҳам барбод қилиши мумкин. Айниқса, асар янги, хали кўпчиликлка нотаниш

⁴ Elizabeth A.H.Green. The modern conductor. New Jersey, Prentice Hall, 2007. P. 73.

асар бўлса. Шунинг учун янги асарни ижро этишда дирижёр жуда эҳтиёт бўлиши керак. Чунки уни аввал эшитмаган тингловчи дирижёр хатоларини бастакорники деб ўйлаши мумкин.

Албатта, ҳар қандай энг маҳоратли, юксак иқтидор соҳиби бўлган дирижёр ҳам ёмон мусиқани яхши қилолмайди. Бироқ мусиқий асарнинг ноёб томонларини очиб бериш, ёки муаллиф ғоясини бузиб кўрсатган ҳолда, бундай хусусиятларни яшириш — фақат дирижёрга боғлиқ. Шу боис Римский-Корсаковнинг «Дирижёрлик — қоронғу иш» деган ибораси қайсидир маънода шу кунгача ўз долзарблигини йўқотмаган. Гарчи ўша пайтлардаёқ Римский-Корсаковга жавобан, Ипполитов-Иванов «Бу иш фақат дирижёрлик техникаси асослари билан таниш бўлмаганларгагина «Қоронғу эканлигини» айтган бўлсада, бундай асосларни назарий жиҳатдан ишлаб чиқиш иши тўлиқ яқунланган дейиш қийин. Барча мусиқачилар каби, дирижёр ҳам мусиқанинг элементар назариясини, солфеджио, гармония, полифония, мусиқий асарлар таҳлилини яхши билиши керак. Шунингдек у инсон овози ҳақида умумий маълумотларга эга бўлиши, чолғушунослик, мусиқа тарихи, эстетика ва бошқа керакли соҳалардан боҳабар бўлмоғи лозим. Дирижёр оркестр ёки хорга нисбатан раҳбар, ўқитувчи, инструктор бўлишини ҳам унутмаслиги керак. Бу мезонлар дирижёр хоҳ ёш, хоҳ қари, тажрибали ёки ўз фаолиятини энди бошлаётган бўлсин — барчасига баробар тегишлидир. Албатта, дирижёрлик тажрибасини амалий фаолиятсиз тўплаб бўлмайди. Бироқ, бу фаолиятдан олдин, яъни бошловчи дирижёр оркестр ёки хор қаршисида туриш ҳуқуқини кўлга киритгунча қилиниши лозим бўлган ишлар кўп. Бунинг учун энди фаолият бошлаётган дирижёр алоҳида қобилиятга эга бўлиши керак, бу — ўта муҳимдир. Бундан ташқари у яхши мусиқачи бўлиши, яъни мусиқий маданият ва билимга эга бўлиши лозим. Мусиқа садоларини яхши илғаш, ритм ва темп ҳисси, мусиқий шакл ва услубни тушуниш қобилияти, мусиқий дид, меёр ҳисси, мусиқий хотира, темперамент ва тасаввур каби ижрочи-мусиқачиларга хос хусусиятлардан ташқари дирижёр яна бир қатор алоҳида жиҳатларга ҳам эга бўлиши даркор. Бу аввало кўлларнинг мақсадга мувофиқ ва оҳиста ҳаракатлари ҳамда шунга яраша юз ифодаси ёрдамида оркестр ёки хор аъзоларига мусиқий асарнинг моҳиятини етказа олишдир. Бунда дирижёр ўзини назорат қила билиши, ҳар қандай вазиятда тезкор ва ифодали бўлиши лозим. Буларнинг бари дирижёрга мусиқа асарларини тингловчи олдида ижро этилаётган пайтда юзага келиши мумкин бўлган оғир вазиятлардан муваффақият билан чиқиб кетиши учун керак бўлади. Дирижёрда ташаббускорлик, қатъиятлилик, интизомлилик, ташкилотчилик истеъдоди уйғунлашган бўлиб, шу билан бирга жамоага нисбатан ҳушмуомалалик, осойишталик ва чуқур ҳис эта билиш қуввати намоён бўлиши керак. Оркестр ёки хор билан яхши ишлаш учун дирижёр зийрак ва оқил педагог-тарбиячи бўлиши лозим. Бунга кўшимча қилиб шуни айтиш мумкинки, мардлик, ҳалоллик ва принципиаллик каби хусусиятларсиз, ҳақиқий дирижёрни тасаввур қилиб бўлмайди.

Репетицияларда дирижёр оркестрни у ёки бу мусиқий асарни ижро этишга тайёрлайди. Бунда ҳар бир оркестр ёки хор жамоаси ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини ҳисобга олиш зарур. Шу боис дирижёр олдида турган вазифалар кўп бўлади-ю, унга ажратилган вақт эса кам бўлади. Қисқа вақт ичида оркестрга керак бўлган ҳамма нарсага улгуриш лозим. Бироқ, дирижёрнинг ўзи ҳам репетицияга мухтож-ку, айниқса агар оркестр билан янги мусиқий асарни биринчи бор машқ қилаётган бўлса. Агар дирижёр фақат оркестр учун қайғуриб ўзи устида ишлаш ҳақида унутиб қўйса, яъни ўзини назорат қилишдан тўхтаса бу унинг хатосидир. Агар дирижёр ўзи ҳақидагина ўйлаб, оркестрни ташлаб қўйса, ундан-да нотўғри йўл тутган бўлади. Борди-ю, дирижёр оркестр ҳақида ўйламаса, ўзининг дирижёрлиги ҳақида унутиб қўйса ва фақат шундай бўлиши кераклиги учунгина, мажбуран ишласа ёки хотирасини синаш мақсадида ёддан дирижёрлик қилиб, ўз ҳаракатларининг «гўзаллиги»га махлиёлик туйғуси билан яшаса бундан ёмони бўлмайди.

Ҳикоя қилишларича, Рихард Вагнердан кейинги даврларнинг энг буюк дирижёрларидан саналган Ганс Рихтер (1843–1913), Вена опера театрининг бош дирижёри пайтида, репетиция вақтида контрабасчининг хатосини кўриб, унга кўпол тарзда танбеҳ берган. Шунда мусиқачи: «Сиз ҳақсиз, мен хато қилдим, бироқ бунга кўпол танбеҳ бермасангиз бўларди. Агар сизнинг таёқчангиз учида қўнғироқчаси бўлганда борми, биз ҳам баъзида нотўғри ҳаракат товушларни эшитган бўлардик!» Дарҳақиқат, оркестр аъзолари дирижёр хатоларини «эшитиб» турадилар, лекин доим эмас. Дирижёр хатосини фақат уни кузата туриб, нотўғри ҳаракатини кўриб қолган кишигина англаши мумкин.

Ўз вақтида Гектор Берлиоз укувсиз пианиночи ёки хонанда ижросига чидаш мумкин, лекин асар маромини ва оркестр жарангини ҳис қилмаган, уйғунликни англамаган, мусиқачиларга ҳалал бераётган дирижёр қанча ташвиш орттиришини тасаввур қилиш қийинлигини таъкидлаб ўтган эди. Шу боис, мусиқий ва касбига хос қобилиятлардан ташқари дирижёр тартибли инсон бўлиб, режа бўйича ишлаши, репетиция мароми ва мухитини тўғри ташкил эта билиши лозим.

Кўриниб турибдики, дирижёрнинг вазифалари жуда кўп ва масъулиятли, Ҳўш, мусиқа санъати олдида шунчалик катта масъулиятли бўлган санъаткор қандай фазилатлар эгаси бўлиши керак? Дирижёр ва оркестр ўртасида «кўзга кўринмас алоқа» вужудга келиши учун зарур бўладиган интеллектуал, бадий-ижодий, профессионал ва инсоний фазилатларнинг кўпқиррали мажмуаси нималардан таркиб топади?

Бу аввало — кенг кўламли мусиқий билимлардир. Дирижёр кўп мусиқий асарлар — уларнинг шакли, турли даврларга хос мусиқий тилнинг хусусиятларини билиши керак. Оркестрнинг ҳар бир мусиқачиси қандай муаммога дуч келиши ва уни бартараф этиш йўлини тушуниш учун оркестрнинг ҳар бир мусиқа чолғусини яхши билиши шарт. Дирижёр оркестр партитурасини эркин ўқий олиши, мусиқа тарихи соҳасида кенг билим ва дунёқарашга эга бўлиши керак. Бундан ташқари, агар тартиб билан санаб

ўтсак, «истеъдод» деб аташга ўрганганимиз — асосий ифода воситаларига кирувчи мусикий эшитиш, хотира, темперамент, тасаввур қилиш қобилияти, мусикий шакл ва ансамбль ҳисси, урғу сезгирлиги, қўллар ва юзнинг табиий ҳаракатчанлиги, буларнинг ҳаммаси дирижёрга оркестр аъзоларига ўзининг бадиий мақсадларини етказишга ёрдам берувчи воситалардир. Худди шу фазилатлар каби, дирижёр қалбида доимо метроритм ҳиссиёти яшайди. Бу ҳиссиёт мусиқага шакл, ҳаёт, ҳаракат ва ривожланиш беради, Агар дирижёрда техника истеъдоди бўлса, унда унинг эгилувчан қўллари ва юзининг, айниқса кўзларининг маънодор ифодаси билан уйғунлашса, дирижёрнинг ажойиб ва бетакрор «тили»га айланади. У ана шу тилидан қанчалик унумли фойдаланса, ўзининг бадиий мақсадларига шунчалик тез ва аниқ етаолади. Агар дирижёрнинг техникаси ёмон бўлса, дирижёрга мусиқанинг нозик қочиримларини, ўзгаришларини ифода этишга халал берибгина қолмай, унга тактни бир маромда чалишга имкон ҳам бермайди.

Баъзи дирижёрларнинг қўл ҳаракатлари эркин ва пластик бўлсада, ижрочилар уларни барибир тушунмайдилар. Буни шундай изоҳлаш мумкин, улар ўзларининг чиройли қўл ҳаракатлари билан маъно ифода эта олмайдилар. Шу боис дирижёрга қўл ҳаракатларининг ташқи чиройи эмас, балки уларнинг маънодорлиги ва ишонтирувчанлиги муҳим. Бунинг энг яхши исботи сифатида буюк рус композитори Пётр Чайковскийнинг ажойиб дирижёр Артур Никиш ҳақида қуйидаги сўзларини келтириш жоиз: «Унинг дирижёрлиги, — деб ёзади П. И. Чайковский, — Ганс Фон Бюловнинг таъсирчан ва ўзига хос усулига мутлақо ўхшамайди, Фон Бюлов қанчалик ҳаракатчан, нотинч ва кўзга ташланувчи ҳаракатлари таъсирчан бўлса, жаноб Никиш шунчалик хотиржам ва нафис, ортикча ҳаракатлардан холидир. Шу билан бирга жаноб Никиш ҳайратланарли даражада кучли, ҳукмронлик туйғусига тўлиқ ва ўта иродалидир. У бамисоли дирижёрлик қилаётгандек эмас, балки қандайдир сирли илҳом таъсирида ҳаракатланаётгандек, оҳанглар оғушида сузаётгандек туюлади кишига. У диққатни кўп ҳам жалб қилавермайди, чунки эътиборни ўзига тортмасликка ҳаракат қилади. Ваҳоланки, оркестрнинг улкан жамоаси, маҳоратли устанинг қўлидаги бир чолғудек, унинг ҳукмида эканини, тўлиқ бўйсунмаётганини сезасиз. Оркестрни бошқараётган бу раҳбар — 30 ёшлар чамасидаги рангпар, чакноқ кўзли йигит сеҳрли кучга эгадек туюлади. Бу куч таъсирида оркестр, гоҳ минглаб Иерихон карнайларидек гумбурлайди, гоҳ каптардек майин овоз чиқаради, гоҳида эса сеҳрлаб қўювчи сирлилик оғушига сизни батамом боғлаб қўяди. Буларнинг барчаси тингловчилар ўзига бўйсинувчи оркестр устида хотиржам ҳукмронлик қилаётган бу кичкинагина капелмейстерга эътибор ҳам бермайдиган тарзда амалга оширилади. Менимча, бу — идеал!».

1.3. Услуглар, янги миллий мусиқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши.

Барокко даврида - Кавальери, Монтеверди, Рамо, Гендель, Пёрсел ижоди барчага маълум бўлди. И.С.Бах ижодий изланишлари юксакларга кўтарилди..

Классицизм даврида - Гайдн, Моцарт, Бетховен ижоди жаҳонга танилди. Романтизм даврининг ижодкорлари - Шопен, Шуман, Шуберт, Лист ижоди равнақ топди. Импрессионизм даврининг энг улуғ, барчага маъқул ижодкорлари Дебюсси ва Равель бўлди.

Экспрессионизм даврида - К.Пендерецкий, Г.Малер, Р.Штраус ижод қилишди. Арнольд Шёнберг раҳбарлик қилган Янги Вена мактаби ташкил топди. Булар, А.Шёнберг (раҳбар), А.Берг ва А.Веберндир. Ўз ижодини кечки романтизм даврига яқин бўлган асарларни яратишдан бошлаган А.Шёнберг романтик идеални рад этиш орқали хавф-хатар ҳисси, атроф-муҳитга нисбатан кўрқинч, умидсизлик ва ишончсизлик руҳи билан йўғрилган бадиий-ғоявий образни ифода этишга киришди...

XX асрнинг 1-чорагидан бошлаб жаҳон мусиқа санъати ҳам барча санъатлар қаторида дунё миқёсида бўлаётган сиёсий тортишувлар асносида ўзгаришларга юз тутди. Замонавий мусиқа – авангард мусиқа сифатида босқичма-босқич ривожланиш поғоналарини бошдан кечирди. Янги композиторлик технологиялари, услублари, янги миллий мусиқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши кузатилди. Натижада, ҳозирги замонда вужудга келган, энди биз биладиган янги гибрит жанрлар, янги шакл ва услубларда яратилган асарлар мерос бўлиб қолди. XXI асрда ҳам авангард мусиқа йўналишида ижод қилаётган кўплаб янги авлод композиторлар бу ишларни юқори даражада давом эттиришмоқда.

XX аср мусиқасида шакл ва услублар хилма-хиллиги, услублар плюрализи, мусиқий тил эволюцияси ва унинг шакл ҳосил қилиш механизмига таъсири каби янги тушунчалар ҳам пайдо бўлди...

Дирижёр – катта билим ва тажрибага эга ижодкор, ташкилотчи ва бошқарувчи сифатида. Таниқли дирижёр Оскар Фрид айтганидек, «энг нозик мусиқий тасаввурларни илғашга қодир юрак билан туғилиш керак, ана шу тасаввурларни ғояларга айлантиришга қодир ақлни тарбиялаш зарур, бу ғояларни оркестрга етказиш учун эса кучли қўлга эга бўлиш лозим». Моҳир дирижёрнинг санъатини оркестрдан ажратиб бўлмайдиган деганимизда, биз аввало унинг ижрочилар жамоасини кўптовушли ва ранг-баранг ягона мусиқа асбоби сифатида қабул қила олиш қобилиятини назарда тутамиз. Ана шу ягона мусиқий асбоб — тирик, ўзига хос тарзда фикр юритувчи, ҳис қилувчи ва яратувчи ижодкор — мусиқачилар гуруҳидан иборат эканлигини доимо эсда тутиш керак. Оркестр жамоасига уйғунлашиб кетиш, бутун вужуди ила у билан нафас олиш, куйлаш, ижро этишга қодир бўлмаган мусиқачи моҳир дирижёр бўла олмайди.

«Яхши хотира — дирижёрнинг асосий ва энг яхши фазилатларидан биридир», — деган эди Шарл Мюнш. Бу борада Николай Аносов Балакирев билан содир бўлган воқеани мисол қилиб келтиради: «Ўз навбатида ажойиб пианиночи ҳам бўлган Балакиревнинг дирижёрлик фазилатлари унинг замондошлари бўлган бастакорларнинг рус мусиқа шинавандалари орасида оммавийлашувига кўп жихатдан кўмаклашди. Балакирев томонидан М. И. Глинканинг «Руслан ва Людмила» операсини Прагада саҳналаштирилганлиги ҳам бу борада катта аҳамият касб этди. Бу постановка

билан боғлиқ қизиқарли воқеани эслаб ўтмасдан илож йўқ. Премьера арафасида «Руслан ва Людмила» партитураси ғойиб бўлди ва умуман топилмади. Бироқ бу спектакль муваффақиятига заррача путур етказмади — Балакирев бутун операни ёддан билгани учун бемалол ўтказа олди.»

Дирижёр наво, хиргойи ва ритм ҳиссига эга бўлиши лозим. Қачонлардир Вагнер мусиқий жумлани мантиқан хиргойи қилиб беришни билмаган дирижёр, тўғри темпо-ритмни ҳам топа олмаслигини, мусиқанинг ўзи эса унинг учун қандайдир мавҳум, грамматика, арифметика ва гимнастика ўртасидаги қандайдир мужмал нарса эканлигини қайд этганди. Бу жуда тўғри. Мусиқий асарнинг навосини ҳис қилиш – мусиқанинг гўзаллигини англаш ва унинг барча нозик ҳаракатлари пластикасини илғаш, асарнинг образлилик руҳияти ва услубига сингиб кетишнинг энг қисқа йўлидир. Айнан навони ҳис қилиш орқали дирижёр енгил ва табиий тарзда жамоавий ижод жараёнига сингиб кетади. Дирижёрнинг образли тасаввури кучли бўлиши ҳам жуда муҳим, негаки битта мусиқа турли инсонларда ҳар хил тасаввурларни вужудга келтиради. **Композитор яратган мусиқа ўзида мужассам этган барча нарсаларни қандай қилиб англаш ва тасаввурда тиклаш мумкин?** Мана шунда дирижёрнинг ижодий фантазияси ва унинг образли-шоирона фикрлаш қобилияти кўл келади. Муаллифга ишонган ҳолда унинг кетидан борар экан, ижро этилаётган асар ғоясига таяниб, дирижёр ўз тасаввурида унинг моҳиятини тиклайди, уни аниқ образлар орқали кўра олади. **Композитор услубини яхши билиш, муаллиф ғоясини англаб етиш**, ниҳоят яхши ва нозик дид, мусиқачини асарга хос бўлмаган моҳиятини тикиштиришдан сақлайди, мусиқий асар талқини табиий ва ҳаққоний бўлишини таъминлайди.

«Ажойиб, юксак даражада иқтидорли, хатто буюк мусиқачи — композитор, пианиночи, скрипкачи ёки бошқа ижрочи бўлиш мумкин-у, истеъдоднинг илғаш қийин бўлган ва фақат айрим мусиқачиларнинг дирижёр бўла олишига сабаб бўлувчи алоҳида фазилатларга эга бўлмаслик мумкин. Бунга мисоллар талайгина: хусусан, Чайковский, Танеев, Дебюсси, Римский-Корсаков каби бастакорлар, Изаи, Венявский, Казане каби ижрочилар ва бошқаларни санаб ўтиш мумкин-ки, уларнинг **композиторлик ёки ижрочилик маҳоратини дирижёрлик санъати билан таққослаб бўлмаслигини** кўришимиз мумкин. Шу билан бирга Вагнер, Берлиоз, Рахманинов, Малер каби ажойиб композиторлар, Бюлов, Карло Секки каби пианиночилар ўзларида алоҳида **дирижёрлик қобилияти бўлгани учун моҳир дирижёр бўла олдилар**», — деб ёзган эди Николай Аносов.

Дирижёрнинг вазифаси — оркестрни ўз иродасига бўйсундирган ҳолда барча мусиқачиларнинг мусиқани яқдил ҳис қилишини таъминлаш, уларни бирлаштириб, юзта турли шахсдан ўзининг ҳар бир ҳаракатига қараб иш тутувчи ягона жамоа, организм яратишдан иборат. Бунда қувончли ижод ҳаяжони, ижодкорга хос ва уни санъатга руҳлантирувчи кўтаринкиликни асабийликдан фарқлаш жоиз. Зеро ижодий ҳаяжонда доимо ўзини тута билиш, яхши кайфият, ижодга берилиб, шўнғиб кетиш ҳамроҳ бўлса,

асабийлик ўзига ишонмаслик, қуюшқондан чиқиб кетиш каби салбий оқибатларга олиб келади.

Ўзини қўлга ола билиш қобилияти, бор маҳоратни ишга солиш, мавжуд билимлардан тўғри фойдаланишнинг биринчи шартидир. Шу боис ижрочининг ижодий харорати, яъни унинг артистик темпераменти хусусиятлари ва ундан фойдалана олиш қобилияти мусиқа ижрочисига таъсир қилмай қолмайди. Ижро жараёнида ана шу «ижодий харорат чегаралари» жуда аниқ белгиланиши лозим. Ҳаддан зиёд юқори харорат асабийлашувга, бадий пульснинг ноаниқ бўлишига, жуда паст харорат эса ижодий жараённинг жонсизланиб, самарасиз бўлишига олиб келади. Булардан биринчиси ижрочини ижодий жиҳатдан ўзини қўлга ола билишдан махрум қилади, иккинчиси эса ҳиссиётларни йўққа чиқаради.

Дирижёрнинг маҳорати ижрони ифодалай билиши, унга муносиб ҳаракат билан силлиқ ўтадиган ва аниқ ауфтакт бера олиши билан боғлиқ. Чолғуларнинг алоҳида гуруҳлари ёки бутун оркестрга ижро ифодасини кўрсатишдек муҳим яна бир жиҳат мусиқий қурилмалар — эпизод, жумла, турли мелодик чизикларнинг бошланишини кўрсатишдир. Ижрони англаувчи қўл ҳаракати учун олдин бўладиган ауфтакт каби табиатни жуда аниқ, фаол, ёрқин кўримли бўлиши керак. У бошқа қўл ҳаракатларидан ажралиб туриши лозим.

Замонавий дирижёрлик тили — юз ифодаси ва қўл ҳаракати тили сифатида инсоннинг кўп асрлик тажрибаси билан синалган мулоқот воситасидан фойдаланиб, шаклланган. Қўл ҳаракати ва юз ифодаси тили ҳаммага тушунарли, сермаъно ва бойдир. У дарҳол қайтариловчи эмоционал жавобга сабаб бўлади. Қўл ҳаракатлари катта ҳиссий — образли ифода кучига эга: улар жахлдор ёки мулойим, сўроқ ёки тасдиқловчи, илтимос қилувчи ёки рад этувчи, даъваткор ёки тақлиф қилувчи, кутиб олувчи ёки ҳайратланувчи, огоҳлантирувчи ёки таҳдид қилувчи бўлиши мумкин ва хоказо. Ижро этилаётган мусиқанинг образли — эмоционал моҳиятига қараб, у ёки бу маъноли ҳаракат танланади.

Мимика — дирижёрнинг образли фирклаши нақадар ёрқин ва аниқлигини намоён этувчи омилдир. У — маънодор қўл ҳаракатининг доимий ҳамроҳидир. Зеро, қўл ҳаракатига ҳамроҳ бўлган нигоҳ уни руҳлантирибгина қолмай, унинг таъсирини кучайтириб, биринчи навбатда бу ҳаракат мўлжалланганини ҳам билдиради. Агар юз ифодасиз бўлса, хатто энг аниқ ва нозик қўл ҳаракати ҳам керакли бадий таъсирга эга бўла олмайди. Ҳаттоки баъзи ҳолларда мимика қўл ҳаракатини ортда қолдириб, асосий маъно касб этади.

«Оҳанг мазмунини олдиндан илғаб, мағзини чақиб, ҳар бир мусиқий чолғунинг товушини яхши тушунишга, қулоғингни уларга хос пардаларни ажрата билишга ўргат», — Роберт Шуманнинг бу ўғитини ҳар бир дирижёр доимо эсда тутиши керак. Нозик, яхши «созланган» тембрал эшитиш қобилияти (тебралний слух) дирижёр касбида жуда катта аҳамият касб этади. У дирижёрни ҳар бир ижрочининг ижодий сайи ҳаракатини нафақат улардаги маҳорат ва иқтидордан, балки сознинг муайян имкониятларидан

келиб чиқиб аниқ ва тўғри йўналтира билишга қодирлик даражасини кўрсатади. Шунини билиш қобилияти ўта муҳим жиҳатлардан биридир.

Ўз вақтида Шарл Мюнш: «Агар дирижёр ички ҳиссиёт кучига, оркестр аъзолари ва тингловчиларни цехрлаб қўйишга қодир оҳанрабога эга бўлмаса, унда хатто 15 йиллик меҳнат ва ўқиш жараёни ҳам инсоннинг дирижёр бўлишига ёрдам бера олмайди», — дея эътироф этганда мутлақо ҳақ эди.

Дирижёр ижро этилаётган *композитор асарини жуда яхши билиши, нота материални яхши ёдлаб ва ўрганиб олиши* керак. Бироқ, композиторнинг бадиий маслағи ва мақсадларини тушуниб, очиб бериш учун унинг нота ёзуви замирида ётган *туб маънони чуқур англаши* лозим.

Асарни кўз билан ўрганиш мақсадга мувофиқ эмас, уни ички эшитиш қобилияти билан идрок қилиш, ҳис этиш ва урғу бера билиш керак. «Партитурани ижро этишдан олдин уни ички ҳиссиёт билан ўрганувчи ва оркестр репетицияси бошлангунча тингланадиган нарсани аниқ билувчи дирижёр — жуда чуқур ижодий ҳодисадир. Зеро, бундай дирижёр мусиқани ижодий тафаккур ёки фикр сифатида намоён этади, у дирижёрлик техникасини пухта ўзлаштирган бўлади. Дирижёрлик техникаси эса, моҳияти, ижрочилар жамоасига маълум ташқи белгилар орқали ўзининг ниятлари ва мақсадларини етказиш ва уларда ўзиникидек ҳиссиётлар уйғотишдан иборат», — дея таъкидлаганда янглишмаган эди Б. В. Асафев. Пультда турган дирижёрнинг ўзини тутиши, қўл ҳаракати, юз ифодаси, кўз нигоҳининг маънодорлиги, табиийлиги ёки аксинчалик — буларнинг барчаси ижрочилар жамоаси томонидан ажойиб сезгирлик ва аниқлик билан қабул қилинади. Буларнинг бариси дирижёрнинг ижрочиларга ташқи таъсир воситалари — унинг техникаси ва том маънода чегарасиз бўлган ифода имкониятларини ташкил қилади.

1.4.Авангардизм

XX асрнинг 1-чорагидан бошлаб жаҳон мусиқа санъати ҳам барча санъатлар қаторида дунё миқёсида бўлаётган сиёсий тортишувлар асносида ўзгаришларга юз тутди. Замонавий мусиқа – авангард мусиқа сифатида босқичма-босқич ривожланиш поғоналарини бошдан кечирди. Янги композиторлик технологиялари, услублари, янги миллий мусиқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши кузатилди. Натижада, ҳозирги замонда вужудга келган, энди биз биладиган янги гибрит жанрлар, янги шакл ва услубларда яратилган асарлар мерос бўлиб қолди. XXI асрда ҳам авангард мусиқа йўналишида ижод қилаётган кўплаб янги авлод композиторлар бу ишларни юқори даражада давом эттиришмоқда.

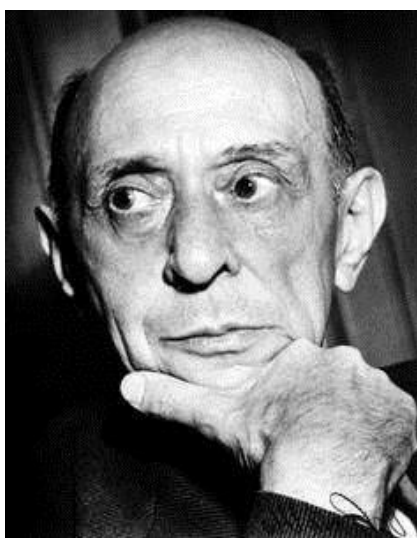
XX аср мусиқасида шакл ва услублар хилма-хиллиги, услублар плюралиزمи, мусиқий тил эволюцияси ва унинг шакл ҳосил қилиш механизмига таъсири каби янги тушунчалар ҳам пайдо бўлди...

Бугунги кун мутахассис-ўқитувчисининг кенг дунёқараши, ахборот бойлиги, замонавий мусиқада кечаётган жараёнларни мунтазам кузатиши билан, дунё халқларининг маънавий - маданий ҳаётида замонавий

музиканинг тутган ўрнини тушунган ҳолда фаолият олиб бориши давр талаби бўлиб қолди.

Демак, асосий мақсад - тингловчилар замонавий музикани тушуниши, XX аср музикасида вужудга келган шакл ва услубларни англаш бўйича билим, кўникма ва малакаларни ривожлантиришдир. XX асрда жаҳон музика санъатида пайдо бўлган - Авангардизм оқимига ёндошган Чет эллар, Ўзбекистон композиторларининг ҳаёти ва ижоди, вужудга келган шакл ва услублар ҳақида билимларга эга бўлиш ва улар ҳақида фикр-мулоҳаза юрита олишимиз лозим. Авангард музика пайдо бўлишига сабабчи бўлган Арнольд Шёнберг номини ҳамма билиши керак.

1.5. Музиқада “модернизм” тушунчасининг пайдо бўлиши, тарихий ва турли инновацион анъаналарнинг вужудга келиши.

Арнольд Шёнберг ҳаёти ва ижоди яратган асарлари мисолида, деб гап бошлашимизда маъно бор, албатта. Додекофония - музика яратиш методи Й.Хауэр ва А.Шёнберг изланишларида шаклланди. Арнольд Шёнбергнинг турли даврларда дунёқараши ўзгариб бориши, унинг асарларида ҳам ўз аксини топган. *Музиқада “модернизм” тушунчасининг пайдо бўлиши, тарихий ва турли инновацион анъаналарнинг вужудга келиши* бошқа санъат турлари каби музика санъатида ҳам кузатилди. Австрия композитори ва дирижёри Густав Малер ва рус композитори Александр Скрябин ижодий изланишларининг Европа ва АҚШ композиторлари ижодига катта таъсир кўрсатди.

XX аср музика санъатидаги оқимларнинг жанр, шакл ва услубга таъсири ҳақида нималарни билишимиз керак... (додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм каби музикаий композиция тузиш методлари мавжуд).

Арнольд Шёнберг – додекофония, яъни 12 тонли музика ёки серия, деб номланадиган композиция услубининг классик намунасини яратган композитор эканлигини бутун дунё тан олган. Буни амалий машғулотларда тегишли асарлардан парчалардан билиб оламиз...

1.6. Мусиқа санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инкор этилиши ва турли композиторлик оқимлари.

Авангардизм бу – XX асрнинг 1-чорагида пайдо бўлган замонавий мусиқанинг янги оқими эканлиги барчага маълум бўлиб, XX аср ўрталарида тараққий топди. Уни тушуниш учун замонавий мусиқа яратган композиторлар: Пендерецкий, Шchedрин, Шнитке ва бошқаларнинг ҳаёти ва ижоди билан яқиндан танишиш лозим. Мусиқа санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инъкор этиб, XX асрда турли композиторлик оқимлари пайдо бўлди ва жаҳон мусиқасининг классик кўринишлари тубдан ўзгаришига асос бўлди. Бизга яқин ва тушунарли бўлган рус мусиқасида ҳам биринчи ва иккинчи авангард даврлари кузатилди....

Гибрит жанрлар пайдо бўлди. Концерт — симфония, симфония — мақом, виолончел, баян ва камер оркестр учун партита, симфоник оркестр, 4 та электрогитара ва джаз — группа учун концерт каби жанрлар аралашмалари — одатда турли ғоялар, маданиятнинг турли хил қатламларининг тўқнашуви сифатида намоён бўлади. Баъзи бир ҳолларда улар жанрлар синтезини яратишади: симфония — мемориал, аралашма (гибрид) ва бу гармоник натижага олиб келади.

Жанрий экспериментлар натижасида стилизация, полистилистика, индивидуал услублар каби тушунчалари пайдо бўлди. Энди шу билдирилган фикрлар билан боғлиқ мусиқа намуналарини амалий машғулотларда тинглаш жоиз.

1.7. Додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм каби мусиқий композиция тузиш методлари.

XXI аср композиторлик (бастакорлик) санъатида ҳам атом асри ҳисобланмиш – XX асрда, давр тақозоси билан ўз-ўзидан пайдо бўлган сериявий мусиқа, сонорика, алеаторика, полистилистика, минимализм, постминимализм, постмодернизм, неоклассицизм, электрон мусиқа каби турли мусиқа яратишнинг турли услублари янада ривож топди. Булар айнан бастакорлик санъатида замонавий тенденцияларнинг билвосита шаклланишига, классификация қилинишига олиб келди.

Бастакорлик ўзининг XX асрдаги эволюцияси жараёнида халқ мусиқасидан тортиб, то электрон мусиқагача тараққий этди. 21-асрда яна қайтиб халқ мусиқасига қайтиш омилларининг вужудга келтирмоқда. Темперацияланган создан қайтиш, ўрта аср мусиқа ладларига қайтиш тенденциясининг юзага келиши ҳам энди-энди кузатилмоқда. Шу билан бирга халқ чолғуларига мурожаат, халқ чолғуларида янги ифода воситаларининг намоён бўлиши замонавий услубларда ижод қилаётган миллий композиторлик мактаблари вакилларига новаторлик ишларини амалга оширишларига тўртки бўлмоқда. Янги тембр, янги мусиқий чолғуларнинг кашф этилиши ўз-ўзидан ижодий изланишлар натижасида рўёбга чиқмоқда.

Чолғулаштириш санъатида ҳам “замонавий нота графикаси” тушунчаси пайдо бўлиб, ҳамма учун тушунарли бўладиган белгилар классификацияси

такомиллашаяпти. Ўрта аср мусиқа ладларига эҳтиёжнинг ошиши туфайли янги замонавий нота графикасининг вужудга келиши асосли таърифланмоқда. Замонавий мусиқанинг замонавий нота графикасида акс эттирилиши, классик нотаграфия тарафдорлари томонидан ҳам қабул қилиниб, аста-секин ижодий изланишлар амалиётига киритилмоқда. Ифода воситаларини акс эттирувчи белгиларнинг ижодкорлар томонидан индивидуал ҳолда тизимлаштирилиши, ахборот маконида тез суръатларда муҳокамада бўлиб, бошқалар томонидан ҳам ижодий жараёнларга тадбиқ этилмоқда ва янги авлод мусиқачилари томонидан ҳам ўзлаштирилаяпти.

1.8. Мусиқий композиция тузиш методлари ва замонавий мусиқа яратган композиторлар: Пендерецкий, Шchedрин, Шнитке ва бошқаларнинг ижоди.

ПЕНДЕРЕЦКИЙ, КШИШТОФ (Penderecki, Krzysztof) 1933 йилда туғилган, польшп мусиқий авангардининг ёрқин вакили. Унинг мусиқаси ҳақида қуйидагича таъриф кенг тарқалган: "...мусиқаси тонлардан эмас, балки товушлардан ташкил топган". Пендерецкий ўз одига товуш унсурларини ноананавий йўл билан кенгайтириш ва улар тингловчига эмоционал таъсири га эришишни мақсад қилган. Асарларида кутилмаганда хуштак чалишлар, хайқириқ-бақириқлар, пичирлашлар каби товуш эффектларини қўллай бошлаган. Торли чолғуларга чертиш, ишқалаш кабиларни ҳам усталик билан киритган.

К.Пендерецкийга машҳурлик 1966 йилда – Хиросима қурбонларига "Йиғи" деб номланган асаридан кейин келди.

ЩЕДРИН, РОДИОН КОНСТАНТИНОВИЧ 1932 йилда туғилган, рус композитори. Ҳам композитор, ҳам пианиночи сифатида тез машҳур бўлиб кетди. Театр учун яратган асарлари - балет "Конек-Горбунок" (1960), Кармен-сюита (1967), операси "Не только любовь" (1961) кабилар Москвадаги Катта театрда сахналаштирилган. Рус фольклор оҳангларига асосланган Фортепиано учун "Озорные частушки" (1963) номли концерти, Балетларидан – "Анна Каренина" (1972), "Чайка" (1980), "Дама с собачкой" (1986), опера "Мертвые души" (1977) янада шуҳрат чўққисига кўтарилишига сабаб бўлди. Унинг ютуғи мусиқий авангард оқими техникасини усталик, нозик моҳирлик билан асарларига сингдиргани сабаб бўлди. Композитор ўз изланишларини "сўнг-авангард" методи деб таърифлаб, "эkleктик" услуб номини беради.

ШНИТКЕ, АЛЬФРЕД ГАРРИЕВИЧ 1934–1998 йилларда яшаб ижод қилган замонавий машҳур рус композиторидир. Асарлари орасида опера, балет, симфония, камер ва хор мусиқаси жанрларига мансуб опусларни учратиш мумкин. Театр ва кино учун кўплаб мусиқа ёзган. 1990 йил мунтазам Германияда яшаган.

1.9. Услуглар плюрализми.

XX аср иккинчи ярмида жуда кенг тарқалган муסיкий фаолиятнинг тури кўпуслублик (полистилистика) ривожланди. Бу - услуб плюрализм вазиятини маданий ҳаётдан бир бадий асарнинг матнига кўчиришдир. Буюк бурилиш даври албатта янги санъатнинг кўп сонли декларацияларини келтириб чиқарди. Улар ўтмиш билан алоқаларини узганликларини эътироф этдилар. Анъана, канонга бўлган муносабат тескари томонга ўзгариб, бирламчи бўлиб эксперимент олдинга чиқади. Бу жараён XIX асрнинг охириги йилларида бошланиб: символизм, импрессионизм — улар янги санъатнинг бошловчилари эди. Худди шу вақтда «санъатнинг ичини бўшатишдан бош тортиш», «бадий матндан муаллифнинг интим муаммоларини олиб ташлаш» каби шиорлар олдинга чиқди.

Бадий фикр ҳодиса ва хиссиётларни тавсифлашнинг хаёлий ёки эпик кўринишларига мурожаат қилади. Ана шундай заминда ҳам фольклоризм, ҳам неоклассицизмнинг йўналишлари бўлган — небарокко, афсона ижодиёти, урбанизм, фовизм пайдо бўлади.

Муסיкий ёзувдаги бурилиш муסיкий воситалар ифода бўёқларини бошқатдан кўриб чиқиш йўлидан борарди.

Агар мумтоз матн асосини куй ва гармония ташкил этган бўлса, янги муסיкий тилда фактура, тембр, динамика, артикуляция ва агогиканинг роли кучайди. Мелос билан боғлиқ бўлмаган ритмнинг мустақил функцияси ўсиб боради. Бундай қайта кўриб чиқиш ладогармоник янгиликлар асосида бажарилиб, авваламбор, диссонансни бўшатиш (раскрепошать), гармониянинг ладлар товушқатори 12 тонлигини мажор — минорли марказлашган функционаликдан воз кечишдан бошланди. Мумтоз гармониянинг қудратли ташкилий имкониятлари бошқа ташкилий омилларга жой бўшатиб беришга мажбур бўлди. Бунга ёзув техникаларини мисол қилиш мумкин. Бу техникаларнинг турли хил бўлишларига қарамай, уларнинг кесишиш нуқталари ва текис қутблашиш тизимлари сезилиб туради. Бу техникаларнинг ҳаммасида интонацион — мелодик бошланиш ролининг камайишини таъкидлаш лозим. Унинг ўрнига фонизм ёки рационал ташкилотчилик ролининг ўсиши билан тўлдирилди. Ҳамма техникаларни карама — қаршилиқ кўринишида ифодалаш мумкин: сериялийлик — алеаторика, пуантилизм — сонористика, электрон — конкрет муסיқа, алгоритмик — стохастик муסיқа. Вазиятнинг қизиклиги (парадоксальность) шундаки, маълум бир техника тарафдорлари индивидуаллаштиришга интилишиб, аммо индивидуал ягоналикка эриша олмадилар. Бу муסיқани ташкил қилиш интонацион-мазмуний қатламини йўқлигидан келиб чиқади. Бутун кейинги муסיқа тарихи бу вазиятдан чиқиб кетиш йўлини излашга, муסיкий ифодавийлик бўёқларини кенгайтиришга олиб келди.

1.10. Мусиқий тил эволюцияси ва унинг шакл, мусиқий образ ҳосил қилиш механизмига таъсири.

Турли хил даврларда жанр мусиқа маъносини тушуниш учун йўл бошловчи бўлиб, тингланаётган асарни тўғри тушунишни таъминлаган. Бурилиш, классицизм қонуниятларининг инқирози даврида муаллиф томонидан олдиға қўйган вазифаларини конкретлаштириши айниқса, кадрлидир. XX аср мусиқий асарларида жанрларнинг ўзаро алоқаси аҳамиятли равишда кенгайди.

XX аср санъатининг ўзига хос томони шундаки, унда бир бутун услубий асоси йўқ. Ижод қилувчи бир усулга асосланиб ўз усули тамойилларини қура олмайди. Шунинг учун мусиқада новаторлик ёзувининг атоналлик, номавзуилик, номантиқлик каби тавсифлари жуда узоқ сақланиб келди. Бунинг натижасида мусиқий тил эски тизимини янгилашга бўлган ҳаракат кўринмади.

Профессионал ёзувдаги бундай бурилиш тўғридир. Бу фалсафа ва мусиқий эстетикада олам ва санъатни билишнинг мумтоз назарияси ўз имкониятларини тугатди. Романтизм мумтоз логика асослари билан узилмаган ҳолда уни янгилаб, унинг имкониятларини ичидан кенгайтди. Аммо XIX асрнинг охирига келиб, бу қудратли концепция янги концепцияга йўл бўшатиб беришга мажбур бўлди.

Фикрлашнинг классик — романтик тизимидан воз кечиш бу йўналишларнинг жанрли концепциясидан ҳам воз кечишга олиб келди. Жанр ҳосил бўлишда аралаш жанр асосий тамойилга айланди. Бунда турли жанрларнинг аралашishi ҳар хил бўлиб, уларнинг ҳосил бўлиши бир — биридан анча фарқ қиларди. Конкрет жанр белгиларидан воз кечиш сезиларли бўлиб, уларни жанрли - нейтрал номланишлар билан алмаштирилди, Масалан: «мусиқа»га қўшимча тўлдиришлар ва аниқлашлар киритилди — « ... учун мусиқа», « ...да мусиқа». Худди шу каби импровизация, каденция тушунчаларини ҳам келтириш мумкин. Уларнинг ҳаммаси дастурли бўлмаган ҳолда асарнинг экспериментли характерини таъкидлайди. Бу ерда эксперимент ижрочилар гуруҳига, маълум бир усулга янги назар билан қарашда, бирлаштириб бўлмайдиган нарсаларни бирлаштиришда намоён бўлади.

Кўп ҳолларда бундай экспериментлар ўтказиш танланган жанрни усуллаштиришда ёки мавжуд жанр билан мунозарада намоён бўлади. Бу хусусда Л.Половкиннинг ижоди қизиқарлидир («24 та постлюдиялар», ноктюрнлар ор. 15 ва б.).

XIX асрда жанрлилик (жанровость) асар матнида ихтибослаш (цитирование) ёки жанрли умумлаштириш сифатида ишлатилган бўлса, XX асрга келиб у янги вазифаларни ўзлаштирди — жанрни содалаштириш (утрирование), гротеск ва маънони бутунлай тескари равишда ўзгартириш. Тарихий хотира жанри ҳам пайдо бўлиб, кўп ҳолларда у кўп қатламли, жанрнинг узоқ тарихий ўтмишини очиб берувчи кўринишида эди.

Бутун аср давомида услуб муаммоларининг роли ўсиб борди. Мумтоз-романтик тизимининг универсаллигидан воз кечибт, композиторлар хар бир тажрибаларида товуш натижалари органикаси заруриятига етишиш каби масалага тўкнашиб келдилар. Бу борада услуб категориясининг аҳамияти кучаяди. Яъни иш тамойилини танлаш, касбнинг маълум қонунлари бўйича мусика яратиш ҳақида гап бораяпти. Бу борада биринчилардан бўлиб ёрқин истеъдод эгаси И.Стравинскийни эслаш керак. Стравинский хар доим ўз касбининг устаси бўлишни ёклаб, хис — туйғуларни кейинроққа суларди. Бу ўз бадий мақсадлари билан фарқланувчи кўпгина композиторларнинг иш услуби эди; Прокофьев, Шёнберг, Веберн, Пуленк ва бошқалар.

Ана шундай ижодий асосда услублар плурализми ва услублаштириш юзага келди, у эса бегона, кўп холларда жуда тескари, узоқ услублар моделлари билан ишлаш, «мусика яратиш» эди. Бунда албатта тарихий диалог: ўзимники — бегонаники бўлиши лозим эди. Бундан ташқари бундай услублаштиришга тил ва жанр ҳам қўшиларди.

Матнда услублар тўкнашуви аниқ бир драматургик ғоя бор вақтдагина бадий мазмунга эга бўлиши мумкин, акс ҳолда бу бемаъно эклектикага олиб келади. Кўпуслублик одатда «услуб ёрдамида умумлаштириш»нинг тимсолий воситасига айланади. Кўпуслублик мусиқий асар мазмуни ҳақидаги тасаввурларни ўзгартиради: мусика, унинг тарихи, мусиқийликнинг кадр —қиммати ва мусиқийликнинг турли хил кўринишларининг бемаънолиги мазмунга баҳолаш ва культурологик кўриниш беради (Шнитке).

Услуб билан ишлашнинг навбатдаги босқичи - карама-қаршилик эмас, балки — турли хил жанрларни қўшишдан иборатдир. Улар аниқ бўлмаган хиссиётларни уйғотади, рамзиликни (символика) матнга киритиб, унга маъноли хажм кўринишини беради (мисол — Д. Шостакович ижодининг охириги йиллари, Д. Лигети ижоди).

1.11. Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси. Композитор ва фольклор.

Ўзбекистон композиторлари – Тўлқин Қурбонов, Феликс Янов-Яновский, Мустафо Бафоев, Мирҳалил Махмудов, Аваз Мансуров, Дмитрий Янов-Яновский, А.Ким ва бошқалар ижодида авангард мусиқанинг шакл ва услубларидан унумли фойдаланилганини кузатишимиз мумкин.

Ҳурматли тингловчилар, ҳозир мусиқашунос олим Аҳмед Ҳамидович Жабборовнинг “Ўзбекистон композиторлари ва мусиқашунослари” деб номланган китобдан юқорида номлари келтирилган Ўзбекистон композиторларининг ҳаёти ва ижодий фаолиятини акс эттирувчи саҳифаларни ўқиймиз... (китобнинг зарур саҳифалари ўқилади, шу билан бирга Ўзбекистон композиторлари ижоди лўнда таърифларган “Тарқатма материал № 9” билан танишилади). Ўзбекистон композиторлари ҳам ўзларининг айрим асарларида авангард оқимига ёндошганликлари хусусидаги фикр-мулоҳазалар билан ўртоқлашамиз... (намуна сифатида амалий машғулотларнинг бирида композитор Аваз Мансуровнинг

“Мозийдан садо” поэма-фантазияси партитураси билан яқиндан таништирилади, ҳар бир тингловчи ўзи вароқлаб кўради). Ўзбекистон композиторлари мусиқий композициянинг замонавий услубларидан фойдаланганликлари билан бирга миллийликка катта ва жиддий эътибор қаратиб қалам тебратганлиги сезилиб турибди (фикрлар аниқ асарлар мисолида уқтирилади).

Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси ҳақида жуда кўп фикр ва мулоҳазалар ўз пайтида билдирилган. Турли Симпозиумлар, фестиваллар, конференцияларда мусиқа илми олимлари асосли таҳлиллар билан чиқишлар қилишганлиги барчамизга маълум. Ўзбекистонда замонавий мусиқа пайдо бўлиши, ривожланиши, тенденцияларни ёритиб берган олимларимизнинг бир талай монографиялари, дарслик ва ўқув кўлланмалари. Мақолалар тўпламлари чоп этилган (Композитор ва фольклор; Шарқ ва Ғарб мусиқасининг интеграцияси мавзуларига бағишланган манбалар билан тингловчилар таништирилади...).

Ўзбекистон композиторлари:

Тўлқин ҚУРБОНОВ – 1936-2002 йилларда яшаб ижод қилган, мусиқа санъатининг турли жанрларида кўплаб асарлар яратган композитордир. Замонавий мусиқа шакл ва услубларидан фойдаланиб ёзган бир талай асарлари орасида – “Мусиқа”, дамли ва зарбли чолғулар ансамбли учун (1978), “Речитатив”, труба, валторна, тромбон ва литавралар учун (1984) деб номланганлари Халқаро фестиваллар концерт дастурларида ижро этилиб, миллийликка йўғрилган, замонавий мусиқий тил билан ёзилган ижод намунаси сифатида олқишларга сазовор бўлган.

Феликс ЯНОВ-ЯНОВСКИЙ – 1934 йил 28 май куни таваллуд топган, мусиқа санъатининг барча жанрларида баракали ижод қилаётган, сермахсуллиги билан ҳаммага ўрнак бўлаётган композитор. Барча асарларида замонавий оҳанг ва услуб уфуриб турганини эшитувчи дарҳол англаб олади. Айниқса, авангард мусиқа техникасига асосланиб ёзган – “Будет ласковый дождь” мультфильмига мусиқа (режиссёр Н.Тўлаходжаев, 1984), “Вельд” кинофильмига мусиқа (режиссёр Н.Тўлаходжаев, 1987), “ЕСНО”, кларнет, фагот, корнет а-пистон, скрипка, виолончель ва зарбли чолғулар учун (1999) каби, ва яна кўплаб асарлари халқаро микёсда эътироф этилган.

Мустафо БАФОВ – 1946 йил 10 ноябрда туғилган, бугунги кунда яшаб ижод қилаётган, ўзининг турли жанрларда яратган асарлари билан элу юрт оғзига тушган, чет элларда ҳам ижод намуналари ижро этилаётган, олқишларга сазовор бўлаётган, ўзининг оригинал мусиқий оҳангига, услубига эга композитордир. Унинг юзлаб асарлари орасида замонавий мусиқа шакл ва услубларига таяниб ёзган бир талай асарлари бор, “Буюк ипак йўли” балет-томошаси (А.Шарипова либреттоси, 1996), “Бухорача концерт”, виолончель ва миллий чолғулар учун (1999) каби опусларини ҳам суюб тинглаш мумкин.

Мирҳалил МАХМУДОВ – 1947 йил 2 январь куни туғилган, мусиқанинг турли жанрларида, айниқса кино мусиқасида кўплаб асарлар яратаётган, асарлари билан номи улуғланган композитордир. Жуда

ёшлигидан замонавий музикаий тилни, услубни асарларига, айниқса симфоник музикага киритган илғор ижодкордир. 1972 йилда яратган “Наво” симфонияси катта миқёсда шов-шув бўлишига ҳам замонавий услубларга таяниб ижод қилгани бўлган, деб ишонч билан таъкидлаш мумкин.

Аваз МАНСУРОВ – 1957 йил 2 ноябрда туғилган, музика санъатининг барча жанрларида ижод қилаётган, айниқса болалар кўшиқлари ўз пайтида унга шуҳрат келтирган композитордир. Унинг бир қатор асарлари чет элларда ҳам ижро этилиб, музика шинавандаларининг олқишларига сазовор бўлган. “Шарқ афсонаси” бир актли балети (1983), “Мозийдан садо” поэма-фантазияси (2001) каби бир нечта асарлари авангард музика, яъни замонавий музика услубларига таяниб яратилган. “Мозийдан садо” асосида кинорежиссёр Э.Давыдов музикали фильм ҳам олган (“Ўзбектеелефильм”, 2005).

Дмитрий ЯНОВ-ЯНОВСКИЙ – 1963 йил 24 апрелда туғилган, музика санъатининг турли жанрларида ижод қилаётган композитор, айниқса театр ва кино музикаси, камер-чолғу ва вокал музикаси унинг асарлари орасида асосий ўрин тутади. Ўзбекистонда турли йилларда бўлиб ўтган “Илхом – XX” замонавий музикаси фестивалларининг ташкилотчисидир. У ўз ижоди билан кўплаб бугунги ёш композиторларни орқасидан эргаштира олди. Барча асарлари замонавий услубда яратилган. Унинг номи чет элларда ҳам машҳур.

1.12. Шарқ ва Ғарб музикасининг интеграцияси. Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари.

XX аср — бу Европача бўлмаган миллий маданиятлар композиторлик ижод йўлларининг бошланиш асридир. Миллий ёзув меъёрларини ишлаб чиқишда янги миллий композиторлик мактаблари ўз бадий тажрибаларигагина эмас, балки бошқа халқларнинг композиция санъати соҳасида эришган ютуқларига ҳам таянадилар. Бунда улар ўз рухлари ва миллий музикаий маданиятлари интонацион рухига яқин бўлганларини танлаб оладилар. Бундай мактабларнинг ҳар бири композиция тили меъёрларини, гармония, полифония қонунларини, уларнинг миллий музиканинг ўзига хослигига кўра модификацияларини ўзлаштиришдан тортиб, то турли жанрларда ёзилган тўла қонли ва ривожланган асарларни яратишгача бўлган йўлни босиб ўтадилар. Бу яратилган асарларда миллий, ўзига хос мавзуийлик ўз табиатига хос бўлган ривожланишга эга бўлиб, у мантиқли ва мазмунан ишонарли композиция кўринишини олгандир. Ва ниҳоят, тўпланган тажриба асосида миллий усулнинг индивидуал кўринишлари шаклланади. Бу босқичларнинг ҳаммасида мустақил маданиятларнинг ихтиёрий шаклдаги диалоглари бўлиши мумкин: уларнинг кўшилиши, синтезидан то усулларнинг диалоги ёки полилогигача ва жанрдан четга чиқмаган ҳолдан то олдига қўйилган мақсад таъсирида умумлаштириш ва трансформациягача.

Миллий маданиятдан четга чиққанда ҳам Европача бўлмаган тажрибадан фойдаланиш чегараланмагандир. Хусусан бу ҳол Европа

мусиқасини миллий колоритни бошқатдан ташкил этмаган холда музиқий тил бўёқларининг кенгайиши ва янгилашига олиб келди (О.Мессиян, джазнинг гармонияга таъсири, Г.Канчеллининг медитатив симфонизми).

Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари.

Европада биринчилардан бўлиб бу касбни маълум дирижёрлик қобилиятига эга бўлган *ижрочи-мусиқачилар ёки композиторлар* маҳорат чўққисига олиб чиқдилар. Бу ўринда *Люлли, Глюк, Моцарт, Менделсон, Шпор, Вебер, Рихард Штраус, Вагнер, Берлиоз, Ф. Лист, Г. Малер ва бошқалар* номларини санаб ўтиш мумкин. Номлари келтирилган дирижёрларнинг барчаси бу касб билан ўзларининг бошқа мутахассисликлари — композиция, скрипка чалиш ва хоказо билан бир вақтда, параллел равишда шуғулланганлар.

Россия ва Америкада профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмуни бошқа мактаблардан фарқланиб туради. Санъат — бу инсонга хос шундай фаолият турики, унинг воситасида бир инсон ўз бошидан кечираётган ҳиссиётларни ташқи белгилар орқали бошқаларга етказди, улар эса бу ҳиссиётни ўз қалбларига кўчирадилар, дилдан хис этадилар». Бу эътироф дирижёрлик санъатига бевосита тааллуқлидир. Бунда дирижёрнинг эмоционал таъсир кучи, унинг бошқаларга ҳиссиётларни етказа билиш қобилияти муҳим аҳамият касб этади. Аввало у ўз ҳиссиёти билан оркестрни ром этиши, сўнг эса у билан бирга тингловчиларни сеҳрлаб қўйиши даркор. Айнан эмоционал таъсир кўрсата олиш хусусияти кўп жиҳатдан дирижёрнинг истеъдоди, унинг артистлик маҳорати ва иши сифатини белгилайди. Бошқаларга ўз ҳиссиётини етказа билиш қобилияти дирижёр ижодининг мустақиллиги, қолаверса — илҳом белгисидир. Том маънодаги илҳом — бу эмоционал самимийлик, чуқур интеллект, санъаткорона темперамент, идрок, эркинлик ва интизом, ўзини бошқариш, юксак маҳорат, ва ниҳоят бу ҳақиқий ёрқин истеъдод ҳамда ақлий меҳнат демакдир. Шу ўринда ажойиб дирижёр А. М. Пазовскийнинг «Дирижёр қайдлари» китобидан Артур Тосканини ҳақидаги куйидаги мулоҳазаларни келтириш жоиз:

«Шахсан менинг фикримча, Артуро Тосканини замонамиз дирижёрлик санъатининг энг юксак чўққисига эришган инсондир. Унинг даҳолиги, улкан ирода кучи, романтик инсонга хос индивидуаллик ва ҳиссиётчанлиги, муаллиф матнини ёрқин ва ўзига хос тарзда ўқий билиши, ўзининг артистлик қобилиятини композитор шахсияти ва музиқаси билан уйғунлаштира олиши, бу музиқанинг образлилигини янада чуқурлаштириб, унинг шаклини камол топтиришдан иборатдир».

Шу боис дирижёрнинг ўзи аввало музиқий асарнинг ғоя ва моҳиятини чуқур англаши, шундан сўнггина уни оркестрга етказиб, музиқачилар унинг мақсадларини амалга оширишларига эришиши лозим. Дирижёр партитурадаги унсиз нота белгиларига ҳаёт ато этиши лозим. Бунда у музиқани тўғри талқин этиши зарур. Ўз ишини яхши билмайдиган ёки истеъдодсиз дирижёр томошабин олдида ҳаттоки энг ажойиб музиқий асарни ҳам барбод қилиши мумкин. Айниқса, асар янги, хали кўпчилиқка нотаниш

асар бўлса. Шунинг учун янги асарни ижро этишда дирижёр жуда эҳтиёт бўлиши керак. Чунки уни аввал эшитмаган тингловчи дирижёр хатоларини бастакорники деб ўйлаши мумкин.

Албатта, ҳар қандай энг маҳоратли, юксак иқтидор соҳиби бўлган дирижёр ҳам ёмон мусиқани яхши қилолмайди. Бироқ мусиқий асарнинг ноёб томонларини очиб бериш, ёки муаллиф ғоясини бузиб кўрсатган ҳолда, бундай хусусиятларни яшириш — фақат дирижёрга боғлиқ. Шу боис Римский-Корсаковнинг «Дирижёрлик — қоронғу иш» деган ибораси қайсидир маънода шу кунгача ўз долзарблигини йўқотмаган. Гарчи ўша пайтлардаёқ Римский-Корсаковга жавобан, Ипполитов-Иванов «Бу иш фақат дирижёрлик техникаси асослари билан таниш бўлмаганларгагина «Қоронғу эканлигини» айтган бўлсада, бундай асосларни назарий жиҳатдан ишлаб чиқиш иши тўлиқ яқунланган дейиш қийин. Барча мусиқачилар каби, дирижёр ҳам мусиқанинг элементар назариясини, солфеджио, гармония, полифония, мусиқий асарлар таҳлилини яхши билиши керак. Шунингдек у инсон овози ҳақида умумий маълумотларга эга бўлиши, чолғушунослик, мусиқа тарихи, эстетика ва бошқа керакли соҳалардан боҳабар бўлмоғи лозим. Дирижёр оркестр ёки хорга нисбатан раҳбар, ўқитувчи, инструктор бўлишини ҳам унутмаслиги керак. Бу мезонлар дирижёр хоҳ ёш, хоҳ қари, тажрибали ёки ўз фаолиятини энди бошлаётган бўлсин — барчасига баробар тегишлидир. Албатта, дирижёрлик тажрибасини амалий фаолиятсиз тўплаб бўлмайди. Бироқ, бу фаолиятдан олдин, яъни бошловчи дирижёр оркестр ёки хор қаршисида туриш ҳуқуқини кўлга киритгунча қилиниши лозим бўлган ишлар кўп. Бунинг учун энди фаолият бошлаётган дирижёр алоҳида қобилиятга эга бўлиши керак, бу — ўта муҳимдир. Бундан ташқари у яхши мусиқачи бўлиши, яъни мусиқий маданият ва билимга эга бўлиши лозим. Мусиқа садоларини яхши илғаш, ритм ва темп ҳисси, мусиқий шакл ва услубни тушуниш қобилияти, мусиқий дид, меёр ҳисси, мусиқий хотира, темперамент ва тасаввур каби ижрочи-мусиқачиларга хос хусусиятлардан ташқари дирижёр яна бир қатор алоҳида жиҳатларга ҳам эга бўлиши даркор. Бу аввало қўлларнинг мақсадга мувофиқ ва оҳиста ҳаракатлари ҳамда шунга яраша юз ифодаси ёрдамида оркестр ёки хор аъзоларига мусиқий асарнинг моҳиятини етказа олишдир. Бунда дирижёр ўзини назорат қила билиши, ҳар қандай вазиятда тезкор ва ифодали бўлиши лозим. Буларнинг бари дирижёрга мусиқа асарларини тингловчи олдида ижро этилаётган пайтда юзага келиши мумкин бўлган оғир вазиятлардан муваффақият билан чиқиб кетиши учун керак бўлади. Дирижёрда ташаббускорлик, қатъиятлилик, интизомлилик, ташкилотчилик истеъдоди уйғунлашган бўлиб, шу билан бирга жамоага нисбатан ҳушмуомалалик, осойишталик ва чуқур ҳис эта билиш қуввати намоён бўлиши керак. Оркестр ёки хор билан яхши ишлаш учун дирижёр зийрак ва оқил педагог-тарбиячи бўлиши лозим. Бунга қўшимча қилиб шуни айтиш мумкинки, мардлик, ҳалоллик ва принципааллик каби хусусиятларсиз, ҳақиқий дирижёрни тасаввур қилиб бўлмайди.

Репетицияларда дирижёр оркестрни у ёки бу мусиқий асарни ижро этишга тайёрлайди. Бунда ҳар бир оркестр ёки хор жамоаси ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини ҳисобга олиш зарур. Шу боис дирижёр олдида турган вазифалар кўп бўлади-ю, унга ажратилган вақт эса кам бўлади. Қисқа вақт ичида оркестрга керак бўлган ҳамма нарсага улгуриш лозим. Бироқ, дирижёрнинг ўзи ҳам репетицияга мухтож-ку, айниқса агар оркестр билан янги мусиқий асарни биринчи бор машқ қилаётган бўлса. Агар дирижёр фақат оркестр учун қайғуриб ўзи устида ишлаш ҳақида унутиб қўйса, яъни ўзини назорат қилишдан тўхтаса бу унинг хатосидир. Агар дирижёр ўзи ҳақидагина ўйлаб, оркестрни ташлаб қўйса, ундан-да нотўғри йўл тутган бўлади. Борди-ю, дирижёр оркестр ҳақида ўйламаса, ўзининг дирижёрлиги ҳақида унутиб қўйса ва фақат шундай бўлиши кераклиги учунгина, мажбуран ишласа ёки хотирасини синаш мақсадида ёддан дирижёрлик қилиб, ўз ҳаракатларининг «гўзаллиги»га маҳлиёлик туйғуси билан яшаса бундан ёмони бўлмайди.

Назорат саволлари:

1. Бастакорлик санъатининг ривожланиш тарихи қайси даврлардан бошланади?
2. Ижодий изланиш жараёнлари ҳақида нималарни биласиз?
3. Мусиқа санъатида “Авангардизм” оқимининг пайдо бўлишига сабаблар нима?
4. XX аср мусиқасига хос жанрлар, шакл ва услублар хусусида гапириб беринг.
5. Мусиқада гибрит жанр деганда нимани тушунаси?
6. Замонавий мусиқий композиция методларини санаб ўтинг.
7. Дирижёр инглиз тилида қандай маънони англатади?
8. Ганс Рихтер қайси йилларда яшаб ўтган?
9. Дирижёрнинг вазифаси нималардан иборат?
10. Роберт Шуман дирижёрга қандай таъриф айтиб ўтган?
11. Дирижёрнинг образли фирклаши нақадар ёрқин ва аниқлигини намоён этувчи омил - қандай ҳаракат?
12. Европа мамлакатларида дирижёрлар тайёрлаш тизими қандай йўлга қўйилган?
13. Россия профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмуни нималардан иборат?
14. Америкада профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмуни?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Когоутек Ц. Техника композиции в музыке XX века М., 2015.
2. Габитова А. Минимализм в музыке Т., 2007.
3. Назайкинский Е. Жанр и стиль в музыке – М., 2003.

4. Узбекская музыка на стыке столетий (XX-XXI вв.), проблемы (коллективная монография). Ташкент, 2008.
5. Demaree, Robert W., Jr., and Don V Moses. The complete Conductor. Englewood. Cliffs, N.J.: Prentice hall, 2005
6. Elizabeth A.H. Green. The Modern Conductor. Prentice hall, upper Saddle, New Jersey. 2004.
7. The Techniques Orchestral Conducting by Ilya Musin. (Translated by Oleg Proskurnya), Edwin Mellen Press Ltd, 2014, USA
8. Неймер В.–Психология дирижирования, Т., 2010
9. Тошматов Э. Дирижёрлик фанидан дарслик, “Муסיқа” нашриёти. 2005,
10. Хакназаров З. – О дирижировании, Т., изд-во “Musiqа”, 2011.
11. Тошматов Э. Дирижёрлик (ўқув қўлланма), “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, 2008.

2-мавзу: Вокал санъатида замонавий тенденциялар.

Режа:

1. Вокал санъатида стилистик йўналишлар ва улар хусусида хорижий адабиётлар (таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари).
2. Миллий ва замонавий куйлаш услублари.
3. Вокал ижрочилигида бадиҳавийлик (импровизация) техникаси. Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.

Таянч иборалар: *Вокал санъати, астилистик йўналиш, куйлаш услублари, бадиҳавийлик, фраза, оҳанг, аккомпанемент, анъанавий хонандалик, академик хонандалик, эстрада хонандалиги, ўн икки мақом, шашмақом, бел канто, опера, речитатив, жаз, эстрада, свинг, бинниги, гуллиги, ишками, бадиҳавийлик, импровизация*

2.1. Вокал санъатида стилистик йўналишлар.

Вокал мусиқа санъатининг 3 та йўналиши тарихидан. Вокал санъатида стилистик йўналишлар кўп асрлар мобайнида, ер юзининг турли қитъаларида босқичма-босқич шаклланган. Хусусан, Осиё мамлакатларида халқ кўшиқчилиги, Европада черков вокал айтимлари, Африка, Австралия, Америка мамлакатларида куйлаш санъати ўзгача ўзига хослик билан ривож топган.

Ўзбекистон мисолида куйлаш санъати тарихини кузатадиган бўлсак, касбий мусиқа сифатида илк шаклланиш даври - Кушон подшолиги даври мусиқага оид ашъвий манбаларида ўз аксини топган. Касбий мусиқа намуналарини яратишда халқ мусиқаси муҳим замин ва манба эканлиги олимлар томонидан эътироф этилган. Касбий мусиқанинг оғзаки услубда яшаш анъанаси ва ривож топиши барчага маълум.

Ўн икки мақом ва Шашмақом. Мақомларнинг қадимий тарихи ўзаро фарқли икки йирик даврга ажралган. Биринчи давр - мазмунини мақомларнинг макон-замон нуқтаи назаридан дастлабки куй-оҳанг қатламлари ташкил этган. Мақомларнинг иккинчи муҳим даври - мақом тизимларининг шаклланиш жараёни бўлганлигидир. Айни пайтда уларнинг касбий мусиқа қатламининг маълум босқичи, шунингдек, ривожланган мусиқа илми, фалсафа, математика фанлари ҳамда шаҳар (сарой) маданий муҳити каби омиллар билан шартланганлиги ҳам асослидир. Аллома Абу Наср Форобийнинг бу борадаги буюк хизматлари унинг мусиқага оид рисоаларида ўз аксини топган. Ўн икки мақом тизими Урмавий ва Шерозийларнинг мусиқа илмига оид асарларида ёритилган. Мароғий, Жомий, Хусайний, Кавкабий ва Чангий каби амалиётчи ва назариётчи олимлар ҳам кўп изланишлар қилишган. Ўн икки мақом мажмуасига мансуб мақомлар, овоза ва шўъбалар бугунги кунгача сақлаб келинмоқда.

Шашмақом туркуми - Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ироқ жеб номланган бўлимлардан иборат. Шашмақом Ўн икки мақом тизимининг

миллий (махаллий) муסיқий макон шарт-шароитларида ривожлантирилиши натижасида XVIII аср ўрталаида узил-кесил шаклланган. Унда бастакорлик санъати анъаналари илмий жиҳатдан муайян тизимга солиниб, тасниф этилган. Шашмақом – олти мукамал парда ва уларга мос куй ва ашулалар мажмуасидир. Унинг таркибидаги мақомларнинг ҳар бири йирик шаклдаги туркумли асарлардан иборат. Бу мақомлар оғзаки анъана тарзида, яъни устоздан шогирдга «оғзаки услуб» воситасида ўтиб, бизнинг даврга қадар етиб келган. Улар **Мушкилот (чолғу) ва Наср (ашула) бўлимларидан иборат.**

Наср бўлими. Шашмақомнинг ашула бўлимлари мураккаб шаклдаги шўьбалардан таркиб топган. Ашула бўлимларида тузилиши жиҳатидан бири-биридан ажралиб турувчи икки хил шўьбалар гуруҳининг мавжуд. Булардан биринчисига - Сарахбор, Талқин, Наср каби шўьбалар ва Уфар қисми киради. Шўьбаларнинг мураккаб шаклий тузилмалари мавжуд. Намудлар уларнинг шўьба авжларида келади. Шашмақомнинг II гуруҳ шўьбалари ўзига хосдир. Уларнинг Шашмақом туркумида нисбатан кеч шаклланганлиги ва уларда назирагўйлик анъанасининг ўзига хос акс этган. Савт ва Мўғулча номли шўьбаларнинг етакчилиги ҳамда ҳар бирининг Талқинча, Қашқарча, Соқийнома ва Уфар номли шохобчаларидан иборат. Ушбу шохобчаларнинг юзага келишида асосий шўьбаларнинг куй-оҳанглари сақланиб, уларда доира усулларининг ўзгариб боради.

Мақом ижрочилиги анъаналари. Мақом чолғу ва ашула йўлларининг тингловчига тўғри етиб боришида ижрочилик санъатининг аҳамияти катта, албатта. Созанда ва ҳофиз маҳсус малакага эга бўлиши, бунинг учун «устоз-шогирд» мактабида таҳсил кўрган бўлиши лозим. Мақомларни ижро этишда икки чолғу – танбур ва доиранинг ўрни муҳимдир. Мақомларни турли таркибдан иборат ансамбл шаклларида ижро этиш анъанаси мавжуд. Мақомларнинг туркум шаклида ижро этилиши азалдан шаклланган.

Хоразм мақомлари. Хоразм мақомлари Шашмақом шаклидадир. Шашмақом Хоразм шароитига мосланиб, катта ўзгаришларга учраган. Хоразмлик машҳур бастакорлар - Ниёзжон Хўжа, Феруз. Комил Хоразмий, Муҳаммадрасул Мирзо ва бошқалар мақомларга янги чолғу қисмлари басталаганлар. XIX асрда Хоразм мақомларининг Комил Хоразмий ихтиро қилган «Танбур чизиғи» воситасида ёзиб олинган. XX асрнинг 50- ва 80-йилларида Матниёз Юсупов томонидан беш чизикли нота ёзувларига олиниб, нашр этирилган.

Хоразм мақомларининг «айтим йўллари». Хоразм мақомларининг ашула бўлими «айтим йўли» дейилади. Ашула бўлимининг тузилиши, таркиби ўзига хос. Шашмақом туркуми билан ўхшаш ва фарқли жиҳатлари ҳам бор. Хоразм мақомларининг машҳур ижрочилари. Хоразм мақомларининг бизга маълум бўлган маҳоратли ижрочилари бир неча авлоддан иборатлиги. XIX аср бошларида Комил Хоразмий, XIX аср иккинчи ярми-XX аср бошларида Комил Хоразмийнинг шогирдлари фаолияти.

Фарғона-Тошкент мақом йўллари. Бу турдаги мақомлар Бухоро ва Хоразм мақомларидан фарқли ўлароқ яхлит бир туркумни ташкил этмай,

балки алоҳида-алоҳида чолғу ва ашула йўлларида иборатдир. Хусусан, Баёт, Дугоҳ Хусайн, Чоргоҳ, Гулёр-Шаҳноз, Сегоҳ ва Насруллои кабилар ташкил топган. Фарғона-Тошкент мақом йўллари таркибида бир қисмли намуналардан, беш- етти қисмгача бўлган туркум асарларнинг мавжудлигини эхтироф этиш мумкин.

Фарғона-Тошкент мақом ашула йўллари. Фарғона-Тошкент мақом йўлларида «Фарғона -Тошкент мусиқа услуби»га хос бўлган - ялла, ашула, ва катта ашула жанрларининг хусусиятлари намоён бўлади. Ашула йўллари мумтоз шеърят асосида «ўқилиши» тадқитот қилинган, уларни ижро этганлар таниқли ижрочиларнинг номлари машҳур . Ёввойи мақом. Фарғона-Тошкент мақом йўллари катта ашула йўлига мослаб айтиш амалиёти мавжуд. Ёввойи мақом ибораси «усулсиз мақом» ўрнида ҳам ишлатилади.

***

Вокал санъатида стилистик йўналишлар академик ижрочилик йўлида ҳам шаклланган. Фарбий Европа, Франция, Немис, Рус, Ўзбекистон вокал санъати ўз тарихига эга.

Фарбий Европа вокал санъати тарихи. Фарбий Европа вокал санъатининг тарихи Италиялик миллий вокал мактаби. Илк опера муаллифлари. XVI-XVIII асрларда Италиядаги флоренциялик, неаполетан, венециан опера ва вокал мактаблари. XV-XX асрларда итальян вокал педагогикаси. А.Скарлатти - *Bel canto* асосчиси. Ж.Вердининг ижоди-миллий опера мактабининг чўққиси. Буюк хонандалар: В.Аркили, Ж.Рубини, Ж.Паста, А.Патти, Ф.Таманьо, М.Каллас, Р.Тебальди, Марио дель Монако ва бошқалар.

Франция вокал санъати тарихи. Француз миллий вокал мактабининг тузилиши ва ривожланиши. Ж.Люлли лирик трагедияларнинг яратувчиси. Операда речитатив ўрни. Х.Глюкнинг опера реформаси. Унинг кўшиқчиларга талаблари. Катта француз операсининг шаклланиши асослари. Ф.Обер, Д.Мейербер-янги жанр яратувчилари. Француз вокал педагогикаси. Француз опера ижрочилари: А.Нурри, Ж.Дюпре, М.Малибран, П.Виардо.

Немис миллий вокал мактаби. Немис опера яратилиши ва унинг ривожланиши. Г.Шютц - биринчи немис опера бастакори. Гамбург операси, Реалистик опера драматургия яратилишида В.Моцарт ижодининг аҳамияти. К.М.Вебер ижодида немис миллий операсининг тасдиқланиши. Немис вокал педагогикасининг асосчиси; педагогика ривожланиши. Немис буюк опера хонандалари: А.Ланге, И. Хофер, И.Шиконедер, А.Годлиб.

Рус вокал санъати тарихи. Рус операсининг яратилиши ва ривожланиши. Миллий опера театри яратилишининг муҳим асослари. М.Глинка-композитор, педагог, ижрочи, рус опера ва вокал мактабларининг илк асосчиси. Глинка операларини сахнага қўйилиши ва рус опера кўшиқчиларини ўсишида уларнинг аҳамияти. О.Петров, А.Воробьева-Петрова, М.Степанова, С.Гулак-Артемовский-Глинка операларининг илк ижрочилари. Камер-вокал жанрида Даргомижский ижодининг аҳамияти. П.Чайковский ва Могучая кучка бастакорларининг опера ва вокал ижоди.

С.Мамонтов режиссёр-новатор ва унинг опера театрининг роли. Петербург ва Москвада консерваториялар очилиши. Биринчи устозлар: Г.Ниссен-Соломан, И.Прянишников, А.Додонов, У.Мазетти. Рус вокал педагогикасининг ривожланиши. Буюк рус опера хонандалари: Н.Фигнер, Ф.Шаляпин, Л.Собинов, А.Нежданова, В.Барсова, И.Архипова, Е.Образцова, Т.Милашкина, В.Атлантов ва бошқалар.

Ўзбекистон вокал санъати тарихи. Ўзбек операси ташкил этишининг асослари. Ўзбек опера ва вокал санъатининг ривожланиши. Миллий вокал маъданияти. Шошмақом-миллий профессионал санъати ёдгорлиги. М.Қори-Ёқубов ва Тамара Хоним ижоди. М.Ашрафий ва С.Василенконинг илк «Бўрон» ўзбек операси. К.Зокиров, Х.Насирова, М.Муллажанов, М.Қори-Ёқубов шу операнинг биринчи ижрочилари. А.Навоий номидаги давлат театри қурилиши (1947). Рус ва ўзбек бастакорлари операларининг ўзбек тилида саҳнага қўйилиши. Ўзбек опера ижрочиларининг вокал маҳорати тикланишида уларнинг аҳамияти. Ўзбек операси таракқиётида ва унинг пропагандасида С.Юдаковнинг Майсаранинг иши спектаклининг аҳамияти. М.Ашрафий-атокли бастакор, дирижёр, жамоа арбоби. Ўзбек опера санъатида унинг ижодининг аҳамияти. «Дилором» операси. С.Қобулова, С.Ярашев, К.Зокиров- шу операнинг илк ижрочилари. Самарқандда (1964-1991) опера театрининг мавжудлиги. Ўзбек операси ривожланишида театрнинг аҳамияти. Мустақиллик даври мобайнида М.Бурхоновнинг Алишер Навоий, А.Икромовнинг Буюк Темур, М.Бафоевнинг Ал-Фарғоний ва бошқа операларнинг яратилиши.

***

Вокал санъатида стилистик йўналишлар эстрада-жаз ижрочилик йўлида ҳам шаклланган. “Жаз” ва “эстрада” атамасига доир тушунчалар ҳозирги даврда барча маълум. Фарбий, Марказий, Жанубий Африка халқлари мусиқа маданияти, Африка хабашлари меҳнат ва маросим мусиқаси, XVI-XVIII асрлар Шимолий ва Жанубий Америка мусиқа маданияти, XIX аср АҚШ архаик (қадимий) ижодиёти асосида жаз услуби шаклланди.

Жаз мусиқасининг фольклор асослари. Жаз мусиқасининг фольклор асосланган. Мумтоз (классик) жаз мусиқаси ривожининг асосий тамойиллари ва услублари мавжуд. Янги Орлеан жаз услуби, Чикаго жаз услуби. Свинг жаз услуби эндиликда ҳаммага маълум.

Жаз намояндалари. Мумтоз (классик) жаз мусиқасининг ҳам таниқли намояндалари етишиб чиқди. Замоनावий (модерн) жаз мусиқаси услуб ва йўналишлари ҳам шаклланди. Модерн жаз мусиқаси таниқли намояндалари номлари эндиликда мусиқа тарихи саҳифаларидан муносиб ўрин эгаллади.

2.2.Миллий ва замоनावий куйлаш услублари.

Ўзбек анъанавий ашула ижрочилиги. Ўзбек анъанавий ашула ижрочилигида уч хил усул мавжуд. Бинниги, гуллиги, ишками атамаларининг маънолари ва таърифлари шу хил куйлаш усулларини белгилайди. Бинниги ва гуллиги усулида айтадиган ижрочилар, ишками

услубида ижро этадиган ашулачилар номлари элу юртга таниш. Ишкамнинг ханақойи гумбазли тури ва унинг таърифи тадқиқотдар объекти бўлган.

Машҳур хонандаларнинг қисқача ижодий фаолияти. XIX аср охири XX аср бошларида яшаб ижод этган Ота Жалол Носир ўғли 1845-1928 йилларда ижодий фаолият олиб борган. Унга Устози Куллий деб ном берилган. Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов 1852-1936 йилларда яшаб ижод қилиб, хонанда, созанда, бастакор сифатида машҳур бўлган. У хонандаликни асосан дутор жўрлигида амалга оширган. Мулла Тўйчи Тошмухамедов 1868-1943 йилларда яшаб, Фарғона-Тошкент йўлларининг машҳур ижрочиси ҳисобланган. Қурбонниёз Авазматов 1868-1961 йилларда, Абдулла Файзуллаев 1869-1944 йилларда, Леви Бобохонов 1873-1926 йилларда ўз ижодий фаолиятини олиб борганлар ва санъатимиз ривожига беқиёс хизмат қилганлар.

Янги давр мақом ижрочилиги анъаналари. Бугунги кунда Ўзбекистонда мақомотнинг уч тури – Бухоро мақомлари, Хоразм мақомлари ва Фарғона-Тошкент мақом йўлларига доир ижрочилик анъаналарининг маданий меросимиздан бирдай ўрин эгаллаган. Ю.Ражабий ва Ф.Содиқовларнинг бадиий анъаналари ижодий давом эттирилаяпти. Хоразм мақомларига хос кўхна бадиий анъаналар Хоразм вилоятининг Ҳожихон Болтаев номидаги мақом ансамбли томонидан қайта тикланмоқда. Шунингдек, Фарғона-Тошкент мақом ижро йўлларига доир анъаналар ансамбллар фаолиятида давом эттирилмоқда. Мақом ижрочиларининг Республика танловлари ноёб мусиқий маданий меросимиз кейинги авлодларга ўтиб боришига катта туртки бўлмоқда.

***

Жазнинг жаҳон маданиятидаги ўрни. Жаз - жаҳон мусиқа маданияти кесимида алоҳида ўринга эга катта аҳамият касб этмоқда. Россияда жаз мусиқасининг шаклланиш босқичлари кузатилди ва XX аср иккинчи ярмида эстрада – жаз мусиқаси юксакларга кўтарилди.

Ўзбекистонда жаз мусиқаси. Жаз Ўзбекистон мусиқа маданияти кесимида ҳам бугунги кунда ўз мухлисларига эга. Ўзбек композиторлари ижодида симфожаз услуби пайдо бўлганлигини мусиқашунлис-олимлар кейинги даврларда эътироф этишмоқда. XX аср иккинчи ярмида жаз ва оммавий мусиқа ижобий ва айрим ҳолларда салбий таъсир кучи сифатида ҳам тортишувларга сабаб бўлмоқда. “Оммавий маданият”нинг бир кўриниши сифатида ёшлар тарбиясига кўрсатаётган таъсири ОАВларида тез-тез эътироф этилмоқда.

Жаз ва Рокнинг ижтимоий ҳаётга таъсири. XX аср АҚШ ижтимоий – қўшиқ фольклорида сиёсий қўшиқ жанри сифатида шаклланиб, XX аср иккинчи ярмида ёшлар ҳаракати ва ижтимоий-норозилик қўшиқлари яратилишига туртки бўлди. XX аср мусиқа маданиятида эстрада мусиқаси, Рок йўналишининг шаклланиши ва ривожини асосан профессионал композиторлар ижодида намоён бўлмоқда. Рок мусиқаси услуб ва йўналишларининг тавсифи энциклопедиялар саҳифасидан ҳам ўрин олган.

Ўзбек мусиқа маданиятида оммавий жанрлар.

Композиторларимизнинг оммавий жанрларда яратаётган асарлари “оммавий маданият” намуналарига қарши қўйилиб, ёшларни келакка, порлоқ ҳаётга ишонч руҳида тарбияламоқда. XX аср бошларида, аниқроғи 1920-30 йилларда ўзбек мусиқа маданиятининг бир йўналиши сифатида ўзбек кўшиқчилик санъати тез суръатларда ривожланди. 1920-40 йиллар ўзбек кўшиқчилик санъати, 1940-50 йиллар ўзбек кўшиқчилик санъати янги-янги ижод намуналари билан алоҳида-алоҳида халқимиз қулоғига сингди. Бунда машҳур Эстрада-симфоник оркестрининг фаолияти катта эътирофга сазовордир. Ботир Зокиров ўзбек эстрада мусиқа мактаби асосчиси сифатида тан олинди. Ўзбек кўшиқчилик санъатида симфожазга асосланган профессионал асарлар яратилди. 1960-1980 йиллар эстрада хонандалари ижоди янгилашди ижро услубларига қараб бурилди. Бунда аранжировка санъатининг таъсири катта бўлди. Эстрада кўшиқи ўзбек композиторлари ижодидан муносиб шрин олди. 1980-йилларда “Ялла” каби вокал-чоғу ансамбллари пайдо бўлди. 1990-2016 йилларда ўзбек эстрада мусиқаси ўзбек эстрада мусиқаси шоу-бизнес тизимида ҳам ўз шрига эга бўлди.

***

Ўзбекистонда академик вокал ижрочилиги. Ўзбекистонда академик хонандалик таълими шаклланди, вокал педагогикасининг ривожланиши дунёга машҳур бўлганини катта саҳналарга чиқаётган ёш авлод вакиллари маҳоратида кўришиб турибди, албатта. Ўзбекистоннинг буюк опера хонандалари: М.Қори-Ёқубов, Х.Носирова, Н.Ахмедова, С.Қобулова, С.Ярашев, А.Азимов, Н.Хошимов, Қ.Муҳитдиновлар санъат мактабларини бугунги кунда М.Раззоқова, Н.Султонов, А.Ражабов, Р.Усмонов кабилар давом эттирмоқдалар.

2.3. Вокал ижрочилигида бадихавийлик (импровизация) техникаси. Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари.

Вокал ижрочилигида бадихавийлик (импровизация) техникаси йиллар давомида чолғу ижрочилигида азалдан мавжуд услубга тақлид сифатида намоён бўлди. Импровизациянинг академик ва джаз йўналишларида кўпроқ учратиш мумкин. Жаз импровизациясида усулнинг аҳамияти катта. Жаз усуллари ва унинг ўзига хос тарафлари профессионал даражада импровизация қила олишга туртки бўлади. Аккордларнинг харф рақам белгилари (катта ва кичик учтовушликлар, мажор ва минор септаккордлар, ортиррилган ва камайтирилган аккордлар ва нонаккордлар), альтерация белгилари - аккорд товушларини ярим тон кўтариш ёки тушириш белгилари ҳисобланиб, импровизацияни ёқимли амалга оширишга кўмак беради. Мелодик йўналишлар - жаз импровизациясида арпеджио йўналишининг ролини янада оширади. Ёрдамчи ва ўткинчи товушлар, диатоник ва хроматик ёрдамчи товушлар импровизация қилишда жозиба касб этади. Блюз, классик блюз шакли, куйи, ўзига хос хусусиятлари, унинг лади ва гаммаси классик

унсурларда ўзгачадир. Блюз гармониясининг хусусиятлари, блюз гаммаси ва унинг хусусиятлари барча маданиятларга мос келади. Жаз йўналишлари - жаз импровизациясида оҳанг ривожланишининг аҳамиятини, секвенциялар ва уларнинг импровизациядаги ўрнини оширади.

Назорат саволлари:

1. Овозлар классификацияси ҳақида гапириб беринг.
2. Жаҳон операси юлдузларини санаб беринг.
3. Қуйидагилар XX асрда қайси жанрнинг ёрқин вакиллари ҳисобланадилар: З.Лодий, А.Доливо, Н.Дорлиак, З.Долуханова?
4. Л.Паваротти, Ш.Миллс, Т.Хемпсон, П.Бурчуладзе кабилардан қайси бири замонамизнинг энг атоқли тенори ҳисобланади?
5. “Шашмақом” ашула бўлими таркиби айтинг.
6. “Савти Сарвиноз” қайси мақомдан ва ғазал муалифи ким?
7. “Соқиномаи Баёт” қайси шоирларнинг ғазаллари билан ижро этилади?
8. “Мақом” ибораси биринчи бўлиб ким тамонидан қўлланилган?
9. Ўзбекистон эстрада қўшиқчилигидаги стилистик йўналишлар
10. “Этно-жаз” услуби нимага таянади?
11. Соул йўналишининг замонавий намоёндалари?
12. Поп мусикаси қироли?
13. «Импровизация» тушунчаси нимани англатади?
14. Н.Абдуллаева, Ф.Зокиров, К.Раззоковаларнинг ижодидаги ижро услуби?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ю.Ражабий. «Ўзбек халқ мусикаси I, II, III, IV, V». – Т., 1958.
2. Турли муаллифлар. Нота адабиётлари. 1956-2008.
3. Раззоқова М.Қ. Академик хонандалик асосларига кириш. – Тошкент: 2014, Шарқ. – Б. 200.
4. Ерошина Г. Некоторые аспекты работы над вокальными произведениями. – Т., 2011.
5. Д.Амануллаева. «Эстрада хонандалиги». Магистрлар учун дарслик (қўлёзма). – Т., 2014.
6. Д.Амануллаева. Вокализлар (қўлёзма). – Т., 2014.

3-мавзу: Чолғу ижрочилигида замонавий тенденциялар

Режа:

1. Профессионал ва ҳаваскор ижрочилик.
2. Чолғу ижрочилигида “устоз-шогирд” тизимининг пайдо бўлиши ва ривожланиши хусусида хорижий адабиётлар (таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари).
3. Мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилиши. Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар.
4. Мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублар. Репертуар танлаш ва чолғу ижрочиларини тайёрлашда индивидуал ёндашув масалалари.
5. Машҳур чолғучиларнинг ижоди. Улар яратган услубларни таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари.

Таянч иборалар: *чолғу ижрочилиги, профессионал ижрочилик, ҳаваскор ижрочилик, устоз-шогирд, мумтоз мусиқа, репертуар, мушкилот*

3.1.Профессионал ва ҳаваскор ижрочилик.

Профессионал ижрочилик ўзининг мукамаллиги, ҳар бир куйга оқилона ёндашиши билан ажралиб туради. Мукамаллиги шундаки: ижро пайтида ўзини тутиши, ҳар бир штрих, ҳар бир зарб, ҳар бир парда ўз ўрнида бўлиши; ҳар бир куйга оқилона ёндашишини шундай изоҳлаш мумкин: чолғучи маълум бир куйни ижро этишдан олдин яхшилаб ўрганиб чиқади, куйнинг мураккаб жиҳатлари, пардалари, тарихий келиб чиқиши, руҳиятидан келиб чиқиб, ижодий ёндашади.

Ҳаваскор ижрочилик эса аксинча, сахнада ўзини тутиши, куйнинг баъзи жиҳатлари, унсурларини сезмай ташлаб кетиши, штрих ва зарбларини пойма-пой кетиши, чалаётган куйга хос бўлмаган пардаларини ижро этиши билан фарқланади.

3.2.Чолғу ижрочилигида “устоз-шогирд” тизимининг пайдо бўлиши ва ривожланиши хусусида хорижий адабиётлар (таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари).

Чолғу ижрочилигида устоз-шогирд анъанаси, тизимининг пайдо бўлиши жуда қадим замонларга бориб тақалади. Буни шундай изоҳлаш мумкин: мусиқа ёки мусиқий чолғулар яралибдики устоздан шогирдга, отадан-ўғилга мусиқа маданиятимиз давом этиб келмоқда. Устозлар мусиқада эришган ўз янгилик ва ютуқларини шогирдларига ўргатиб, бу мақом бўладими, дostonчиликми ёки бошқа бир жанрларми барчасида устошогирд анъанаси мавжуд.

Ўзбекистон давлат консерваториясидаги Анъанавий ижрочилик ва анъанавий хонандалик кафедралари айнан қадимий устоз-шогирд анъанасининг замонавий кўринишидир.

3.3.Мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилиши.

Мумтоз мусиқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилишида асосан устоз, яъни профессор-ўқитувчи ва журналистларнинг аҳамияти жуда катта. Бу жараён шундай кечади: дастлаб устоз ижро этади, энг яхши ижрочиларни таъкидлаб, овозли ёзувларидан эшиттиради. Кейин нота мисолида куйни биргаликда таҳлил этади, талаба-шогирдга уйга вазифа этиб куйни ёд олиш топширилади. Навбатдаги дарсда талаба ўзи устоз ёрдамисиз ижро этади, тушунмаган жойларида тўхтаб, айрим жиҳатларини сўрайди. Устоз талабанинг ижросидаги камчиликларини тўғрилайди ва куйни мукамал ижросини таъминлаш учун уйга вазифа этиб, куйни кўп бора чалиб мукамаллаштириш топширилади. Бу жараён куйни катта ёки кичиклиги, мураккаб ва соддалигига ҳам боғлиқ. Бир ёки икки дарсда маълум бир куйни ўрганиши қийин. Устозимиз Ўзбекистон халқ артисти, буюк хизматлари ордени нишондори Турғун Алиматов айтганларидек: “Бир куйни ўрганиш учун кўп вақт кетмайди, аммо уни чалиш учун, тайёр ижод маҳсулига келтириш учун йиллар керак бўлади”.

Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар борасида шундай бир ибора бор: “Таълим берган устозингдан айрилма”. Бу дегани анъанавий ижрочилик борасида, уни ривожлантириш, ўрганишда ўзимизни маҳаллий услубларга тенг келадигани бутун дунёда топилмаса керак. Миллий санъатимизни барча жабҳаларини қайта тиклаш, ўрганиш давлат сиёсати даражасига кўтарилгандир. Ўзимизни маҳаллий услуб, яъни миллий ижрочилик мактаблари устоз-шогирд анъанасига таянган бўлиб, миллий мусиқамизда шундай бир унсурлар борки, буни фақат устознинг ижроларидан, доно фикрларидан шогирд баҳраманд бўлмаса, миллий ижрочилик мактабларига хос ижро йўқолиб кетади. Бизни миллатимизга хос анъана ҳам айнан шунда.

3.4.Мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублар.

Мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублари шундай: анъанавий услубда шогирд устозни ёнида юриб, ижроларидан баҳраманд бўлиб, устознинг илхоми келган пайтда куйларни ижросини биргаликда машқ натижасида ўрганилади. Бу услубнинг унумдорлиги ҳам шунда.

Замонавий устоз-шогирд услуби эса устоз ишга келади, унинг кайфияти, ишга лаёқатига ҳеч ким эътибор бермайди. Ўқувчи-шогирд дарсга келиши билан бир соат давомида дарс ўтишга мажбур, чунки бу ўқувчини бу

дарсдан кейин бошқа дарси бўлиши мумкин, устоз шогирдини узоқ ушлаб ўтира олмайди. Аммо устоз кайфияти чоғ бўлса, илхоми жўш уриб турган бўлса шогирдининг бахти. У шогирд устозни мукамал ижрочидан, ноёб маслаҳатларидан баҳраманд бўлиши мумкин.

Репертуар танлаш ва чолғу ижрочиларини тайёрлашда индивидуал ёндашув масалалари борасида ҳар бир созанда талаба яккама-якка устоз билан машқ қилиши лозим. Ҳар бир талабанинг қизиқиши, қобилиятини устоз созанда дарров пайқаб, ички ҳиссиётдан келиб чиқиб ижро дастурини танлаши керак. Талабанинг характериға мос, қобилиятиға хос куй танланса талаба ижро мукамал бўлишиға эришилади. Агар талабанинг қобилияти зўр бўлиб, берилган куй унинг характериға мос келмаса ёки куй руҳиятиға мос келиб, бу куйни чалиш учун қобилияти ўртачароқ бўлса ҳам ижро мукамал бўлмайди.

3.5.Машҳур чолғучиларнинг ижоди.

Машҳур чолғучиларнинг ижоди билан талабаларни таништириб бориш ҳам устоз созанда зиммасидаги вазифалардан биридир. Ҳар бир куйни ижро этишдан олдин ушбу куйни машҳур ижрочилари, ижрочиларнинг қайси мактаб вакиллари эканлиги ҳақида гапириш устоз учун ҳам қарз, ҳам фарздир. Бу ижроларни магнит ёзувларини эшитириб, дарс ўтилса нур устиға аъло нур бўлар эди.

Машҳур чолғучилар яратган услубларни таълим жараёниға татбиқ этиш масалалари ҳозирги кунда долзарб вазифалардан биридир. Мазкур вазифа яна устозлар зиммасиға юклатилади. Ҳар бир берилган куйни ижрочи устоз кайфияти чоғ пайтида уз услубида ижро этиб, магнит тасмаларига ёзмоғи керак. Ушбу берилган куйни бошқа ижрочилар, бошқа ижрочилик мактаби вакилларини ҳам магнит ёзувларини топиб талаба созанда наватма-нават эшиттириб, устоз ижрочилик мактабларини фарқини, ютуқ ва камчиликларини айтиб талабаға тушунтирса устоз-шогирд тизимининг замонавий кўриниши бўлади.

Назорат саволлари

1. Анъанавий ижрочиликда устоз-шогирд тизимининг талабаларға фойдаси нимада?
2. Замонавий ва қадимий устоз-шогирд анъанасининг фарқи қандай?
3. Ижро дастури танлашда талабанинг қандай жиҳатларига эътибор бериш лозим?
4. Устоз дарсларға қандай кайфиятда келиши керак?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Р.Юнусов “Мақом асослари” Т.1990й.;
2. М.Матякубов “Анъанавий ижрочилик услубияти” Т. 2015 й.;

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот: Авангардизм

Ишдан мақсад – Таълим тизимида мусиқий авангардизмни ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи тингловчиларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек тингловчилар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.

4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
“Авангардизм” атамаси нимани англатади?		
Авангардизмнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари ҳақида гапириб беринг.		
Додекофония нима?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Алеаторика методини тушунтириб беринг.		
Арнольд Шёнберг ҳақида сўзлаб беринг.		
Замонавий мусиқий композиция услубларини қандай таснифлаш мумкин?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

2-амалий машғулот: Додекофония, сонорика, пуантилизм, алеаторика, минимализм каби мусиқий композиция тузиш методлари.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида мусиқий авангардизм оқимида - Додекофония, Сонорика, Пуантилизм, Алеаторика, Минимализм каби мусиқий композиция тузиш методлари; замонавий мусиқа яратган композиторлар: Пендерецкий, Шчедрин, Шнитке ва бошқаларнинг ижоди; услублар плюралиزمи; мусиқий тил эволюцияси ва унинг шакл, мусиқий образ ҳосил қилиш механизмига таъсирини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топширикни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
“Пуантилизм” атамаси нимани англатади?		
К.Пендерецкий ҳақида гапириб беринг.		
А.Шнитке ким?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Минимализм методини тушунтириб беринг.		
Р.Щедрин ҳақида сўзлаб беринг.		
Тоналлиги бўлмаган мусиқани қандай таснифлаш мумкин?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

3-амалий машғулот: Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси. Замоनावий дирижёрлик санъати мактаблари.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида мусиқий авангардизм йўналишида асарлар яратган ва яратаётган Ўзбекистон композиторлари ижодида шакл ва услуб муаммоси; замоनावий дирижёрлик санъати мактаблари; композитор ва фольклор; Европа мамлакатларида дирижёрлар тайёрлаш тизими; Шарқ ва Ғарб мусиқасининг интеграцияси; Россия ва Америкада профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмунини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топширикни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
“Замонавий муסיқа” атамаси нимани англатади?		
Ўзбекистонда муסיқий авангардизм ривожланиш босқичлари ҳақида гапириб беринг.		
Дирижёрлик санъати мактаблари ҳақида нимани биласиз?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Композитор ва фольклорнинг ўзаро боғлиқ томонлари нимада?		
Замонавий муסיқа яратган ўзбек композиторлари ҳақида сўзлаб беринг.		
Дирижёрнинг вазифаси нималардан иборат?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

4-амалий машғулот: Замонавий хонандалик мактаблари.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида хорижий давлатларда вокал мактаблар; вокал ижрочилик санъатида артистик маҳорат ва сахна маданиятини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга кутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топширикни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Вокал мактаблар деганда нимани тушунасиз?		
Италян вокал хонандаларидан кимларни биласиз?		
Мақом ижрочилиги ҳақида фикр билдилинг.		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Замонавий хонандалик мактаблари ҳақида қандай фирклар билдира оласиз?		
Ўзбекистон вокал мактабларининг ёрқин вакиллари кимлар?		
Замонавий эстрада-жаз хонандалиги ҳақида фиркларингиз.		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

5-амалий машғулот: Кадрлар тайёрлаш бўйича илғор хорижий тажрибалар.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида кадрлар тайёрлаш бўйича илғор хорижий тажрибалар; воқал ижрочилигида замонавий техник воситаларни ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.

3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Кадрлар тайёрлаш деганда нимани тушунасиз?		
Замонавий техник воситалар қандай бўлади?		
Микрофон нима?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Хонандалик бўйича илғор тажриба дегани нима?		
Қайси вокал хонандалик йўналиши овоз кучайтириш техникалари билан ўта боғлиқ?		
Овоз студияси жиҳозланиши қайдан?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

6-амалий машғулот: Халқаро хонандалар танловлари ва фестиваллар.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида халқаро хонандалар танловлари ва фестиваллар; хонандаликда маҳаллий услубларни ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.

5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (тақдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Халқаро танловнинг бошқа танловлардан қандай фарқи бор?		
П. Чайковский танловида қайси асарлар ижро этилиши шарт?		
Қайси Республика фестивалларини биласиз?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Республика танловининг бошқа танловлардан қандай фарқи бор?		
Н. Аҳмедова танловида фақат аёллар қатнашадиларми?		
Қайси халқаро фестивалларини биласиз?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

7-амалий машғулот: Мумтоз муסיқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилиши.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида чолғу ижрочилигини ўргатиш борасида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар ва мумтоз муסיқани ўргатиш услубининг замонавийлаштирилишини таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топширикни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Ҳаваскорона ижро тушунчаси нимани англатади?	Ҳаваскорона ижро ҳар тарафлама содда, мукаммал бўлмаган ижро тушунилади, сахнада ўзини тутиши, куйнинг баъзи жиҳатлари, унсурларини сезмай ташлаб кетиши, штрих ва зарбларини пойма-пой кетиши, чалаётган куйга хос бўлмаган пардаларини ижро этиши билан фарқланади.	Оддий ижро.
Профессионал ижрочилик ҳақида гапириб беринг	Профессионал ижрочилик ўзининг мукаммаллиги, ҳар бир куйга оқилона ёндашиши билан ажралиб туради. Мукаммаллиги шундаки: ижро пайтида ўзини тутиши, ҳар бир штрих, ҳар бир зарб, ҳар бир парда ўз ўрнида бўлиши; ҳар бир куйга оқилона ёндашишини шундай изоҳлаш мумкин: чолғучи маълум бир куйни ижро этишдан олдин яхшилаб ўрганиб чиқади, куйнинг мураккаб жиҳатлари, пардалари, тарихий келиб чиқиши, руҳиятидан келиб чиқиб, ижодий ёндашади.	Мукаммал ижро.
Анъанавий ижрочилик нима?	Анъанавий ижрочилик соҳаси қадим мусиқий санъатимиз борасида чуқур изланишлар олиб бориб, устоз-шогирд тизими	ЎзДК анъанавий ижрочилик кафедраси ва шу йўналиш бўйича

	орқали бизгача етиб келган мусиқий асарларни асл ҳолича ижро этиш, уч воҳа мақомларини чуқур ўрганиш, таҳлил этиш ва моҳирона ижро этиш билан шуғулланади.	ижод қиладиган созандалар
--	--	---------------------------

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Мақом ижрочилигининг субъектлари ва объектларини тушунтириб беринг.		
Анъанавий ижрочиликнинг йицналишлари ҳақида сўзлаб беринг.		
Анъанавий ижрочиликда ўқитиш услубларини қандай таснифлаш мумкин?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

8-амалий машғулот: Мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублар.

Ишдан мақсад – Таълим тизимида мусиқий асарларни ўзлаштиришда ижрочиликнинг анъанавий ва замонавий услублар; репертуар танлаш ва чолғу ижрочиларини тайёрлашда индивидуал ёндашув масалаларини таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топширикни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Муסיқий асарни ўзлаштириш нимани англатади?		
Замонавий ижро услуби қандай бўлади?		
Ансамблда ижро нима?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Репертуар танлаш нимани англатади?		
Анъанавий ижро услуби қандай бўлади?		
Якканавозлик нима?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

9-амалий машғулот: Машхур чолғучиларнинг ижоди

Ишдан мақсад – Таълим тизимида машхур чолғучиларнинг ижоди; машхур чолғучилар яратган услубларни таълим жараёнига татбиқ этиш масалаларини таҳлил қилиш. Тингланган аудио ёки тинглаб томоша қилинган видео лавҳа юзасидан асосли фикр-мулоҳаза юритиш кўникмаларига эга бўлиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда уларга ҳар бир вазифа бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаб, асосли шарҳлаб беришлари талаб этилади.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 2- (3 ёки 4) гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Гуруҳда ишлаш қоидалари

Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.

Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масъулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.

Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.

Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.

Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.

- кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга

чўкамиз.

Топшириқни бажариш кетма-кетлиги ва регламенти.

1. Индивидуал ўқиш-2 минут.
2. Муҳокама қилиш –3 минут.
3. Презентация (такдимот) варағини тайёрлаш- 5 минут.
4. Презентация (такдимот) қилиш –5 минут.
5. Гуруҳлар бошқа гуруҳларни презентация (такдимот)лари вақтида уларни баҳолаш.
6. Баҳолаш натижаларини раҳбарга айтиш.

1-илова

Биринчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Машҳур рубоб чолғучиларидан кимларни биласиз?		
Ғижжақда анъанавий ижро билан академик ижронинг нима фарқи бор?		
Анъанавий чолғу ижрочилигида қайси зарбли чолғулар ишлатилади?		

Иккинчи гуруҳ учун вазифа.

Саволлар	Тушунча ва шарҳ	Изоҳ
Машҳур ғижжак чолғучиларидан кимларни биласиз?		
Рубобда анъанавий ижро билан академик ижронинг нима фарқи бор?		
Академик чолғу ижрочилигида қайси зарбли чолғулар ишлатилади?		

2-илова

Гуруҳни баҳолаш жадвали.

Гуруҳлар	Жавобларнинг аниқ, равшанлиги	Ахборотнинг ишончлилиги	Гуруҳ аъзосининг фаоллиги	Умумий баллар	Баҳо
1-гуруҳ					
2-гуруҳ					

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Ассисмент топшириқлари

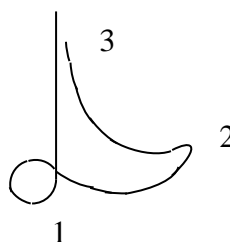
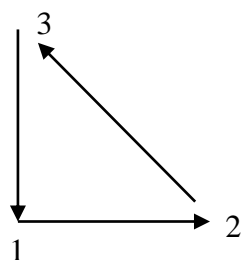
I. Мураккаб ҳиссали тактлар учун дирижёрлик схемаларини танланг

1. 7/8 ҳиссали тактни (3+4) ёки (4+3) бўлақларига бўлинса, оғир темпда қайси дирижёрлик схемасидан фойдаланилади?
2. 7/8 ҳиссали тактни (3+4) ёки (4+3) бўлақларига бўлинса, тез темпда қайси дирижёрлик схемасидан фойдаланилади?
3. 5/4 ҳиссали тактни (2+3) ёки (3+2) бўлақларига бўлинса, тез темпда қайси дирижёрлик схемасидан фойдаланилади?
4. 5/4 ҳиссали тактни (2+3) ёки (3+2) бўлақларига бўлинса, оғир темпда қайси дирижёрлик схемасидан фойдаланилади?

II. Қуйидаги берилган дирижёрлик схемасидан фойдаланиб аввало битта (ўнг) қўлда дирижёрлик қилинг, сўнгра чап қўл ҳаракатларини чўзиб турувчи товушларга алоҳида эътибор берган ҳолда ифодаланг.

М.:

Учга

П. Чайковский.

5-СИМФОНИЯ, III қ.

III. Қуйидаги берилган вариантлар бўйича дирижёрлик ҳаракатларини ифодалаб кўрсатиб беринг

1. «Бирга» дирижёрлик қилиш
2. «Иккига» дирижёрлик қилиш
3. «Учга» дирижёрлик қилиш
4. «Тўртга» дирижёрлик қилиш
5. «Бешга» дирижёрлик қилиш
6. «Олтига» дирижёрлик қилиш
7. «Еттига» дирижёрлик қилиш
8. «Саккизга» дирижёрлик қилиш
9. «Тўққизга» дирижёрлик қилиш
10. «10, 11 ва 13 га» дирижёрлик қилиш
11. «Ўн иккига» дирижёрлик қилиш

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни.

Тингловчи мустақил ишни муайян модулни хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- меъёрий ҳужжатлардан, ўқув ва илмий адабиётлардан фойдаланиш асосида модуль мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи дастурлар билан ишлаш;
- махсус адабиётлар бўйича модуль бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модуль бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш.

Мустақил таълим мавзулари:

1. XX аср мусиқасига хос жанрлар, шакл ва услублар хусусида.
2. Арнольд Шёнберг ҳаёти ва ижоди.
3. Мусиқа санъатида “Авангардизм” оқимининг пайдо бўлиши.
4. Поляк композитори Кшиштоф Пендерецкий ҳаёти ва ижоди.
5. Россия санъатида биринчи авангард даври.
6. Россия санъатида иккинчи авангард даври.
7. Радион Шchedрин ҳаёти ва ижоди.
8. Альфред Шнитке ҳаёти ва ижоди.
9. Дирижёрнинг мусиқа маданиятидаги ўрни
10. Дирижёрлик санъатининг ривожланиш босқичлари
11. Европада дирижёрлик мактабларининг пайдо бўлиши
12. Замонамизнинг энг таниқли дирижёрлари
13. Америка дирижёрлик мактабида замонавий услублар
14. Замонавий услубларга танқидий назар
15. Осиё мамлакатларида дирижёрлар тайёрлаш тизими
16. Рус дирижёрлик мактабида профессионал дирижёрлар тайёрлаш масалаларида И.Мусиннинг роли
17. Таниқли дирижёрлар репертуаридаги ўхшашлик ва тафовутлар
18. Ўзбекистонда дирижёрлик санъатининг шаклланиши ва ривожи
19. Ўзбекистонда профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими
20. Ўзбекистон оркестр (хор) жамоаларининг дирижёрлари
21. Ўзбекистоннинг ёш дирижёрлари фаолиятида замонавий шакл ва услублар.
22. Академик вокал санъатининг пайдо бўлиш сабаблари
23. “Инсон овози” замонавий услубдаги операнинг новаторлик томонлари
24. Анъанавий хонандалик санъатининг ривожланиш босқичлари
25. Ўзбек мақомлари – маданий дурдоналар
26. Эстрада-жаз хонандалигида услублар хилма-хиллиги
27. Ўзбек эстрада санъати: кеча ва бугун

28. Мумтоз бастакорлар томонидан яратилган куйларни таҳлил этиш.
29. Ҳар бир бастакорнинг ижодини алоҳида ўрганиш қайси ижрочилик мактабига мансуб эканлигини аниқлаш.
30. Устоз созандаларнинг ижрочилик сирлари, ботиний кечинмалари борасида изланишлар.
31. Мақом ижрочилигида мукамалликка эришиш йўллари.
32. Мақом ижрочилигидаги ижрочилик мактаблари ва ҳар бирининг ўзига хослиги.
33. Воҳага мансуб жанрларнинг бугунги кундаги ўрганилиши ва аҳамияти

VII. ГЛОССАРИЙ

Аккорд (ит. *Accordo*, фр. *Accord* - бирдамлик) – турли баландликдаги уч ва ундан ортиқ товушларнинг қўшилиб, яхлит ҳолда янграши. Аккорд одатда терция интервали бўйича тақсимланадиган товушлардан ҳосил бўлади. Тўрт товушли аккорд – септаккорд, беш товушли аккорд – нонаккорд, олти товушли аккорд – ундецимаккорд дейилади.

Ансамбль (фр. *Ensemble* - биргаликда)- 1. Вокал ёки чолғу мусиқа асарининг бир неча ижрочи томонидан ижро этилиши. 2. Бир тўда санъаткорларнинг бир бутун бадиий жамоа ҳолда чиқиши. 3. У қадар катта бўлмаган хонанда ёки созандалар жамоаси учун яратилган мусиқа асари. Ижрочилар сонига қараб бу ансамбллар турлича аталади. Икки ижрочи – дуэт, уч ижрочи – трио ёки терцет, тўрт ижрочи – квартет, беш ижрочи – квинтет, олти ижрочи – секстет, етти ижрочи – септет, саккиз ижрочи – октет ва ҳ.к. Баъзан ансамбль сўзини оркестр ёки хор жамоасининг кичрайтирилган турига ҳам айтилади.

Аппликатура (нем. *Applicatur* - қўймоқ, босмоқ) – мусиқа чолғу асбобларини ижро қилганда бармоқларни тўғри қўйиш ва алмаштириш тартиби. Бу тартибнинг ноталарда кырсатилиши ҳам аппликатура дейилади. Аппликатура араб рақамлари билан ноталарнинг ости ёки устига қўйилади.

Диапозон (юн. *Diapason* – барча (торлар) орқали) – хонанданинг овози, чолғу асбобининг товуш шажми. Мусиқий матодаги энг пастки ва энг юқориги товуш оралиғи.

Диатоника (юн. *Diatonikos* – бир тондан иккинчи тонга ўтиш) – ладнинг асосий босқичлари изчиллигидан вужудга келадиган мусиқий товушлар тизими. Табиий мадор, минор ва ўрта аср ладлари учун асос бўлган асосий етти поғонадаги тон ва ярим тонлар диатоникага киради.

Диатоник гамма – ладдаги асосий товушларнинг бирин-кетин изчиллиги. Тўлиқ диатоник гаммада еттита товуш бўлади.

Динамика (юн. *Dinamikos* - кучли) – мусиқий товушларнинг қаттиқ-секин ижро қилиниши. Динамика товушни турлича ифодалаш, яъни бир йўла қаттиқ ёки секин, аста-секин кучайтириш ёки секинлаштириш, айрим товушларни алоҳида таъкидлаб эшиттириш в.б. билдиради. Динамиканинг асосий турлари: *forte* - қаттиқ, кучли; *piano* – секин; *crescendo* – товушни аста-секин кучайтириш; *diminuendo* – товушни аста-секин пасайтириш.

Интервал (лот. *Intervallum* – оралиқ, масофа) – икки мусиқий товуш ўртасидаги оралиқ. Бунда товушлар бир вақтда янграса гармоник интервал, бирин-кетин янграса – мелодик интервал деб аталади. Асосий интерваллар – прима, секунда, терция, кварта, квинта, секста, септима, октава.

Лад – турғун ва нотурғун мусиқий товуш поғоналарининг ўзаро боғлиқлигига асосланган товушлар тизими. Замоनावий мусиқада етти поғонали мажор ва минор ладлари асосий ладлар ҳисобланади.

Оркестр (юн. *Orchestra* - қадимги юнон театри сахнаси олдидаги майдонча) - турли чолғу асбобларда чалиб, ижрочиларнинг ушбу гуруҳи

учун ёзилган мусиқа асарини биргаликда ижро этувчи созандаларнинг катта жамоаси. Чолғу асбобларининг таркибига кўра оркестрларнинг турлари: симфоник – тўлиқ таркибдан иборат, торли – камонли чолғулар, дамли - ёғоч ва мис дамли чолғулар, шовкинли - урма-зарбли чолғулар, ёки эстрада-симфоник – юқорида санаб ўтилган чолғуларга электр-чолғулар, яъни гитаралар, синтезаторлар кабиларнинг қўшилиши асносида .

Партитура (ит. *partitura* – бўлинган, тақсимланган) – ансамбль, хор, оркестр учун ёзилган кўп овозли мусиқий асарнинг нота ёзуви. Унда барча овозларнинг партиялари жамланган. Партитурада партияларнинг тақсимланиб келиши юқоридан қуйи томон турдош чолғу асбоблар бўйича келади. Ўз навбатида, бир турдаги чолғуларнинг энг юқори регистрга мансуби юқорида, қолганлари регистри бўйича пастки сатрларда ёзилади.

Партия (мусиқада)– 1. Ансамбль қатнашчиларидан бирининг нота ёзуви. 2. Соната шаклининг экспозициясида асосий мавзулар бош партия, ёрдамчи партия, яқунловчи партия сифатида келади.

Регистр (лот. *Registrum* – рўйхат, ёзиб, қўйиш) – мусиқий матонинг ошанггини юқори, ўрта ва пастки қисмларга мансублиги бўйича ажратиш.

Реконструкция (лот. *Re* – «янгилавиш» маъносини билдирувчи сўз ясовчи қўшимча, ва *constructio* - тузилма) - қадимий мусиқий чолғуларни қайта тиклаш. Ушбу атама замонавий мусиқий чолғушуносликда халқ чолғу асбобларини тиклаш ва оркестрга мансуб турлари (пикколо, альт, бас ва б.)ни яратиш маъносида қўлланилади.

Соз – 1. Товушларнинг баландлик ҳолати ва муносабати. Чолғу асбобларидаги соз уларнинг товушқатори тузилиши ва баланд-пастлигини аниқлайди. Оркестр ва ансамбллар сози шу жамоадаги чолғу асбобларнинг бир-бирига бўлган баландлик муносабатларига кўра созилади. 2. Торли чолғу асбоб.

Тембр (фр. *tembre* - қўнғироқ, ажратиш белгиси) – товуш туси, ҳар бир мусиқий чолғу ёки хонанда овозининг ўзига хос товуш характери. Чолғу асбобининг тузилиши ва шаклига кўра унинг тембри турлича бўлади.

Темперация (лот. *Temperatio* – тўғри муносабатда, бир ўлчамда) – мусиқий поғоналар оралиғидаги интерваллар муносабатининг тенглиги. Октава оралиғининг тенг 12 ярим тонга бўлиниши бир текис температура бўлади.

Товушқатор – чолғу асбобида чалиниши ёки киши овозида айтилиши мумкин бўлган товушқатор. У юқори кўтарилаётган ёки қуйи тушаётган қатор товушлар тизмасида тузилади.

Транспозиция (лот. *Transponere* – жойини ўзгартмоқ) – товушларни бошқа баландликка кўчириш. Транспозиция турли шароитда қилинади: ёзилган мусиқа асари хонанда овозига ноқулай бўлса; бир чолғу асбобдан иккинчисига кўчириш зарурати бўлса; ёзилган ноталар ўқиш учун ноқулай бўлса. Мазкур ҳолларда мусиқа асарини бир тоналликдан иккинчи тоналликка транспозиция қилинади; бунда унинг характери, ритми ва бошқа унсурлари ўзгармайди.

Транспозицияланувчи чолғулар – куй ижро этилганида нота ёзувида ёзилганига кўра паст ёки баланд товуш билан янграйдиган чолғулар. Масалан, кашқар рубоби, афғон рубоби янграшига нисбатан бир октава юқори ёзилади. Най пикколо эса янграшига нисбатан бир октава паст ёзилади.

Унисон (ит. unisono – бир хил садо) – бир хил баландликдаги икки (ёки бир неча) товушнинг бир вақтда янграши.

Хроматизм (юн. Chroma -ранг) – диатоник ладдаги поғоналарнинг ярим тондан ўзгариши. Улар альтерация белгилари – диез ёки бемоль билан кўрсатилади. Хроматик ярим тон бир поғонадаги икки турли товушдан тузилади. Масалан, «до» ва «до-диез».

Хроматик гамма – куйнинг ярим тонлар бўйича баланд-пастга изчил ҳаракати. Тўлиқ хроматик гамма 12 товуш (ярим тон)дан иборат. Гаммадаги хроматик ва диатоник ярим тонларни тартибли алмашилиб келиши лад тузилиши (мажор ва минор) ва ҳаракат йўналиши (юқориланиши ёки пасайиши)га боғлиқ. Хроматик гамма диатоник гаммадаги бутун тон поғоналарини кўтариш ёки пасайтириш йўли билан тўлдирилади.

Ad libitum – хошишга кўра, исталганча

A2, A3 – иккала, уччала (чолғу)

Archi – торли чолғулар гуруҳининг белгиланиши

Arco – камон

Arpa – арфа

Attacca – кейинги асарни танаффуссиз чалиш

Bachetta – таёқча (зарбли чолғуларда чалиш учун)

Bassklarinette (немисча) – бас-кларнет

Basso, bassi – бас, баслар; контрабас

Batterie (французча) – зарбли чолғулар гуруҳининг белгиланиши

Becken (немисча) – тарелкалар

Bratsche (немисча) – альт

Campana – қўнғироқ

Campanelli – қўнғироқчалар

Cassa – катта барабан

Castagnetti – кастанъетталар

Celesta – челеста

Cello – виолончель

Cembalo – клавесин

Chitarra – гитара

Corno inglese – инглиз сурнайи

Clarinetto – кларнет

Clavicembalo – клавесин

Cloche (французча) – қўнғироқ

Col – билан

Col legno – камоннинг тахта томони билан чалиш

Con – билан

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Созандалик	Маълум бир созни (рубоб, танбур, дойра, най ва х.к) мукаммал эгаллаган, ҳам жўрнавоз, солист ва жамоавий ижроларда қатнашиб, мумтоз санъатни тарғиботчисидир.	This is player of Uzbek national instruments like rubob, tanbur, doyra, nay and ets. He can play with solists, he solo player and play with other instruments.
Анъанавий ижрочилик	Миллий мусикаларимизни асосини ўрганувчи соҳа	Traditional performing arts learning basic of nationale music of Uzbekistan.
Воҳага мансуб жанрлар	Катта ашула Фарғона-Тошкент воҳаси, Мавригий ва Бухорча Самарқанд-Бухоро воҳаси, Суворийлар Хоразм воҳаси. Бундан ташқари дostonчилик, жировчилик, халфачилик, яллачилик, лапарчилик ва бошқалар.	Janrs from Fergana-Tashkent Katta ashula (Big song), from Samarkand and Bukhara Mavrigi and Bukhorcha, from Khorezm Suvoriy and also janrs like doston (play epos), jirov (play epos an another stile), khalfa (womans epos players), yalla (melodies for the dans), lapar (sing a song in competition) and ets.
Уч воҳа мақоми	Булар Хоразм мақомлари, Шашмақом ва Фарғона-Тошкент мақом йўллариدير.	That is Khorezm's makom, Shashmakom and Fergana-Tashken's makom ways.
Устоз-шогирд тизими	Устоз шогирд тизими анъанавий ижрочилик соҳасида энг сермахсул дарс бериш услуби.	From teacher to student systems effect way for learning traditionale performing arts.
Мукаммал ижро	Барча жиҳатлари тўлиқ, чиройли, беҳато ижро мукаммал ҳисобланади.	All parameters is full and beutefull plays is the original perform.
Номукаммал ижро	Камчиликлари мавжуд бўлган ижро номукаммал ижро дейилади.	Perfom with the mistakes we call unoriginal perform.
Ижрочилик мактаблари	Маълум бир устоз ижрочи томонидан яратилган ижро мактаби дейилади. Ҳозирги кунда бундай мактабларнинг жуда кўп намуналари мавжуд.	Performing schools belded from one of masters. Now in our contry many of performing schools

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Махсус адабиётлар:

1. Когоутек Ц. Техника композиции в музыке XX века М., 2015.
2. Габитова А. Минимализм в музыке Т., 2007.
3. Назайкинский Е. Жанр и стиль в музыке – М, 2003.
4. Узбекская музыка на стыке столетий (XX-XXI вв.), проблемы (коллективная монография). Ташкент, 2008.
5. Хакназаров З. – О дирижировании, Т., 2011, изд-во “Musiq”
6. Demaree, Robert W., Jr., and Don V Moses. The complete Conductor. Englewood. Cliffs, N.J.: Prentice hall, 2005
7. Elizabeth A.H. Green. The Modern Conductor. Prentice hall, upper Saddle, New Jersey. 2004.
8. The Techniques Orchestral Conducting by Ilya Musin. (Translated by Oleg Proskurnya), Edwin Mellen Press Ltd, 2014, USA
9. “Merkblatt zur Schlagtechnik. Gotsche, Mellin, Geweke 2002-2004, German
10. “Dirigieren für Chorleiter”. Christfried Brodel. Barenreiter Verlag Karl Votterle GmbH&Co.KG, Kassel, 2014, German
11. Ражабов И. “Мақомлар масаласига доир”. Ўздавнашр. Т., 1963 й.
12. Ражабов И. “Мақомлар”. «SAN,AT» нашриёти Т., 2006 й.
13. Мулла Бекжон Раҳмон ўғли, Муҳаммад Юсуф Девонзода “Хоразм мусиқий тарихчаси”. М., 1925 й. (эски ўзбек ёзуви). II нашри, 1998 й.
14. Салихов Б. Матёқубов Б «Ўзбекистонда дамли ва зарбли чолғулар Ижрочилиги тарихи» Т., «Мусиқа» 2007 й.
21. Сафаров О. Атоев О. Тўраев Ф. “Бухорча” ва “Мавриги” тароналари. Т., “Фан” 2005 й.
22. Тўраев Ф. “Бухоро муғаннийлари” Т., “Фан” 2008 й.
23. Фитрат А. “Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи”. Т., 1993 й.
24. Дарвеш Али Чангий. Рисолаи мусиқий. ЎзР ФА ШИ-1, инвентарь
25. Р. Юнусов “Мақом асослари” Т. 1990й.
26. М. Матякубов “Анъанавий ижрочилик услубияти” Т. 2015 й.;

Интернет ресурслари:

1. www.ziyonet.uz
2. www.dsmi.uz
3. www.dsmimarkaz.uz
4. www.conservatory.uz
5. www.unesco.org/culture/ich
6. www.ichcap.org
7. www.nmm.uz
8. www.natlib.uz
9. www.lugat.uz